Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

Lajos Juhasz: Arkivkonvensjonen av 1851 1
Paul G. Ørberg: De private birkers endeligt 39
Niels Petersen: Statistisk måling af administrativ aktivitet 47
Susanne K. Bender: Københavns Universitets arkiv 52

ARKIV udgives af Rigsarkivet og udkommer to gange årligt, forår og efterår. Abonnement koster 20 kr. + moms årligt og tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. (Giro 5420946). ARKIV redigeres af arkivarerne Hans Kargaard Thomsen, Birgit Løgstrup og Hans Sode-Madsen.

VEJLEDNING FOR MANUSKRIPTFORFATTERE

Manuskripter sendes til ARKIVs redaktion. Ét eksemplar er tilstrækkeligt, idet det forudsættes, at forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig i øvrigt intet ansvar for indsendte manuskripter, billeder m. v. Manuskripter skrives på A-4 ark med normal linieafstand og ca. 63 typeenheder pr. linie. Noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Forslag til evt. illustrationer og undertekster hertil vedlægges. Når manuskriptet er godkendt, og korrektur foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke påregnes fulgt af redaktionen. Efter at rentrykning har fundet sted, modtager forfatterne honorar pr. side og får tilsendt 25 særtryk af artiklen gratis, dog kun 5 særtryk af anmeldelser og notitser, der er anbragt under rubrikken »Orientering«. Større oplag af særtryk kan bestilles og leveres efter regning.

UDGIVET AF RIGSARKIVET

Publikationer, der er udsolgt, er ikke medtaget.
Vejledende arkivregistraturer:

- I. Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner. 2. udg. Ved Bjørn Kornerup. 1943.
- IV. Privatarkiver fra det 19. Aarh. i Rigsarkivet. Ved Kristian Erslev. 1923.
- VII. Tyske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner. Ved Johanne Skovgaard, 1946.
- VIII. Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet. Ved Erik Kroman. 1948.
- IX. Privatarkiver 1660–1800 i Rigsarkivet. Ved Henny Glarbo. 1952.
- X. De sønderjyske fyrstearkiver. Ved Erik Kroman. 1959.
- XI. Tyske Kancelli II. Gehejmekonseillet. Danske Kancellis og Tyske Kancellis udenrigske afdeling til 1770. Ved Arthur G. Hassø og Erik Kroman. 1962.
- XII. Rentekammeret I. Danske og norske afdelinger 1660–1848. Ved Jens Holmgaard. 1964.
- XIII. Kongehusarkivet fra kongerne Frederik VI's, Christian VIII's og Frederik VII's tid. Ved Vello Helk. 1963.
- XIV. Asiatiske, vestindiske og guineiske handelskompagnier. Ved J. O. Bro-Jørgensen og Aa. Rasch. 1969.
- XV. München-samlingen. Kong Christiern II's, dronning Elisabeth med fleres arkiver. Ved Emilie Andersen. 1969.
- XVI. Danish Department of Foreign Affairs until 1770 (jfr. XI). Translated by Mogens Møller. 1973.
- XVII. Lokalarkiver til 1559. I, gejstlige arkiver. Ved Thelma Jexlev. 1973.
- XX. Koloniernes Centralbestyrelse. 1975.

Fortsættes på omslagets tredje side

Arkivkonvensjonen av 1851

AF LAJOS JUHASZ

Funnet i Kristiansand og den Arnamagnæanske Stiftelse

Cand. theol. A. T. Grimsgaard fikk i 1841 i oppdrag å ordne bispearkivet i Kristiansand. Mens han holdt på med dette arbeidet, fant han forskjellige papirer som viste at det ved århundredskiftet 1600–1700 var utlånt en del diplomer fra Kristiansand stiftkiste til Arne Magnusson i København. Grimsgaard fant ikke disse diplomer i 1841. I et brev til Christian Lange, som den gang var lærer ved sjøkadettskolen i Stavern, fortalte han om papirene. To år senere foretok Lange en studiereise langs kysten, og i Kristiansand benyttet han anledningen til å undersøke dokumentene i forbindelse med Arne Magnussons utlån. Han var klar over betydningen av funnet, og ba biskop Jacob von der Lippe sende inn dokumentene til Kirkedepartementet. Biskopen fulgte Langes råd. Til sitt brev til departementet af 26. mai 1843 vedla han: 1) en skrivelse datert 29. oktober 1698 som kunne opfattes som kvittering for 285 diplomer fra Arne Magnusson til biskopen i Kristiansand, Hans Munch, 2) et brev fra Magnusson til biskop Ludvig Stoud datert 6. mars 1700, 3) kvittering fra Magnusson for 47 diplomer datert 25. mai 1700 og 4) Magnussons brev av 6. april 1709 til biskop Jens Bircherod. Av disse dokumenter syntes det å fremgå at Arne Magnusson hadde fått utlånt fra stiftkisten i Kristiansand i det minste 332 diplomer, og biskopen ba nå departementet undersøke om de tapte saker kunne fåes tilbage – muligens fra København. Kirkedepartementet anmodet Riksarkivets sjef, Henrik Wergeland, om en uttalelse, og han henvendte seg til Jens Christian Berg og Rudolf Keyser. For dem var det ikke vanskelig å fastslå at diplomene som hadde vært utlånt til Arne Magnusson og ikke levert tilbake da befant seg i den Arnamagnæanske Stiftelses samling i København. Etter dette informerte Wergeland departementet om forholdet, og bemerket at i forhandlingene i København i 1820-årene om norske arkivers utlevering var denne sak ikke nevnt. Han antok at årsaken var at utlånet den gang var ukjent. Noen uker senere kom Wergeland tilbage til arkivforhandlingene i 1820-årene. Han påpekte at den norske kommissær i sin tid hadde forlangt utlevering av samtlige arkivalier som vedkom Norge, og hadde forbeholdt seg retten til senere å

kreve avlevert også andre dokumenter som kunne dukke opp etter at protokollen i 1822 var blitt underskrevet. Wergeland syntes at dette ga grunnlag «til fornyet Ankrav», og 5. august sendte han departementet kopi av protokollen og av enkelte dokumenter fra forhandlingene. Kirkedepartementet bestemte seg for å forsøke å få de i sin tid utlånte diplomer tilbakelevert, og henvendte seg umiddelbart til den svensk-norske gesandt i København, baron Elias Lagerheim. I brev av 30. november 1843 ba departementet gesandten medvirke i å få brakt på det rene om diplomene berodde i offentlig arkiv eller samling i København og i tilfelle de lå der få dem tilbakeført.

Gesandten etterkom departementets anmodning, og skrev til den danske minister for utenrikske saker som oversendte henvendelsen til det Danske Kancelli. Den 16. januar 1844 ba Kancelliet kommisjonen for den Arnamagnæanske Stiftelse om opplysning om brevenes skjebne. Innen få dager hadde kommisjonens sekretær, gehejmearkivar Finn Magnusen, utarbeidet et referat til kommisjonsmedlemmene. Han foreslo at for det første skulle man undersøke hvilke av samlingens 413 Stavangrensia som var berørt av den norske forespørsel og om Stiftelsen hadde pålitelige avskrifter av dem som eventuelt skulle utleveres, og for det andre at man skulle undersøke hvorvidt Stiftelsen var forpliktet til i det hele tatt å utlevere diplomene. Ingen av kommisjonens fem medlemmer (E. Chr. Werlauff, L. Engelstoft, C. Chr. Rafn, J. L. A. Kolderup-Rosenvinge og A. S. Ørsted) hadde noen bestemt oppfatning om saken, men i prinsippet uttalte de fleste seg temmelig likt. Mest avvikende fra de andre var Werlauff som mente at Norge burde ha lagt frem denne fordring ved arkivforhandlingene for 23 år siden. Engelstoft sammenlignet Norge med «de arvinger som etter at proklama var utløpet innkom med fordringer av en sådan art at hverken rett eller ære hadde tillatt å vise dem tilbake hvis de var innkommet innen den eksspirerede frist, og som ikke var innkommet av den årsak at vedkommende først sildigere kom til kunnskap om deres rettmessige krav og ellers uomtvistelige rett». Rafn mente at «like så meget billighet som retts- og æresfølelse talte for utlevering». Heller ikke Kolderup-Rosenvinge øynet noen mulighet for kommisjonen «på noen måte å kunne vegre seg ved å levere dokumentene tilbake», og Ørsted erklærte seg aldeles enig med ham.

Det var Stiftelsens første stipendiat, Jon Sigurdsson, som fikk i oppdrag å foreta de nevnte undersøkelser. Han hadde ikke en gang

begynt med arbeidet da Kancelliet gjentok sin forespørsel, og den 3. april avga kommisjonen sitt første foreløpige svar. Den understreket hvor vidløftig og vanskelig arbeide det var å finne de rette diplomer i en samling av 413, å undersøke om det forelå avskrifter av dem og å gjennomgå en mengde papirer fra etter Arne Magnussons tid for å se om det eventuelt fantes noen kongelig resolusjon som kunne sikre hjemmel for Stiftelsen for å innlemme de opprinnelig utlånte diplomer i sin samling. Da samlingen ble oppbevart i hvelvingen over Trinitatis-kirkens kor i et lokale som ikke kunne oppvarmes, kunne man ikke ta fatt på undersøkelsene før årstiden tillot det.

Det var først sommeren 1844 Sigurdsson gjennomgikk samlingens norske diplomer. Noen sikker identifikasjon av alle 332 diplomer var ikke å tenke på fordi kvitteringene bare oppga antall dokumenter uten å beskrive dem nærmere. Ved hjelp av en ufullstendig fortegnelse sondret han ut henimot hundre som sannsynligvis kunne komme på tale ved en avlevering. Selv for disse diplomer var bevisføringen usikker. Lenger var ikke saken kommet fra Stiftelsens side da Kancelliet igjen purret. Kommisjonen trengte nå en rapport fra Sigurdsson. Den 9. november berettet han om de usikre resultater sommerens undersøkelser hadde ført til. Samtidig fant han det nødvendig å gjøre kommisjonen oppmerksom på at på et slikt grunnlag kunne det lett stilles mange andre fordringer på en mengde andre diplomer og håndskrifter når «Udleverings-Princípet» en gang var blitt etablert. Etter hans syn ville Stiftelsen oppfylle sine forpliktelser overfor slike reklamasjoner ved fortsatt å gjøre adgangen til samlingen like liberal som den hittil hadde vært, og ved å levere avskrifter av de dokumenter som var blitt fordret tilbakelevert.

Sigurdssons rapport ble drøftet i kommisjonen. Sekretæren syntes at man nå måtte se etter om det fantes pålitelige avskrifter av de ca. hundre diplomer som var blitt tatt ut og om det var nødvendig å utferdige nye avskrifter. Også han var av den oppfatning at i denne sak måtte man være ytterst varsom på grunn av eventuelle konsekvenser. Dette syn ble imidlertid ikke delt av de fleste medlemmer, og Engelstoft protesterte uttrykkelig mot at frykten for konsekvensene skulle kunne påvirke den rettferdige vurdering av den norske forespørsel. «Skulle det være andre fysiske eller moralske personer som hadde noe å reklamere med like så god grunn d.v.s. med den fullkomneste rett, så måtte man heller ikke være uvillig til å la dem vederfare samme rett». Men i grunnen tvilte kommisjonen på at

noe slikt skulle kunne forekomme. Kommisjonens andre foreløpige innberetning av 24. november 1844 til Kancelliet sammenfattet stort sett det som Sigurdssons rapport og Magnusens referat inneholdt, og lovet å komme med et endelig svar og forslag etter at den sannsynligvis langvarige operasjon med utferdigelsen av avskrifter var fullført.

Ved årets slutt, den 19. desember 1844, informerte Kancelliet Utenriksdepartementet om hvor langt den Arnamagnæanske Stiftelse var kommet i behandlingen av den norske henvendelse. Dette brev ble av den svensk-norske gesandten sendt videre til Kirkedepartementet i Christiania. I midten av januar 1845 var den Arnamagnæanske Stiftelses reaksjon kjent for de norske interesserte. Wergeland lå syk, og departementet fant det ikke nødvendig å foreta seg noe; i Norge var man foreløpig innstilt på å vente.

Langes utvidede aksjon og diplomatenes smukke måte å åpne forhandlinger på

Tiden arbeidet ikke for den Arnamagnæanske Stiftelse. Henrik Wergeland døde sommeren 1845, og den nye arkivsjef, Christian C. Lange, var nettopp den som i sin tid tok initiativet til hele aksjonen. Han kom fra historikerkretser, kjente det krav den unge norske historievitenskap stilte til landets første arkiv, og hadde alvorlige planer om hvordan arkivet skulle imøtekomme historikernes forventning.

Det var tanken på utgivelsen av et Diplomatarium Lange i disse årene var mest opptatt av. Allerede i slutten av 1820-årene samlet Gregers Fougner Lundh avskrifter til et Diplomatarium og lot trykke et prøvehefte, men senere, i 1830-årene, beslagla München-samlingen og Universitetets diplomsamling fullstendig hans krefter, og han døde før han fikk utført noe av sin plan. Lange overtok arven etter ham. I sin stipendiesøknad av 1842 omtalte han behovet for en samling av kilder til Norges historie. Under sine reiser i 1843 og 1844 skrev han av mengder av ukjente diplomer, og i sin beretning uttalte han håpet om at letingen etter norske diplomer i utlandet måtte kunne fortsettes. Det var særlig tanken på et Diplomatarium som drev ham til å søke arkivsjefstillingen, og i mai 1846 flyttet han til Christiania med den beslutning å sette alt inn på å få begynt utgivelsen. Planene hadde han i store trekk ferdig. Blant annet ville han bruke de rike samlinger i København han inntil da

ikke hadde fått bearbeidet. Han tenkte på å føre tilbake til Norge både fra den Arnamagnæanske Samling og fra Gehejmearkivet de diplomene som i tidens løp var gått tapt til Danmark. Jacob Keyser selv gjorde ham oppmerksom på at han i sin tid hadde forbeholdt seg Norges rett til å kreve utlevert alt som befant seg i danske arkiver og vedkom Norge.

Etter å ha etablert seg i Christiania ventet ikke den nye arkivsjef lenge. Etter en pause på halvannet år spurte Kirkedepartementet den 12. juni 1846 gesandten i København om den norske forespørsels stilling. Da gesandten ikke kunne annet enn bare meddele at han savnet enhver underretning om utfallet av de nevnte undersøkelser i den arnamagnæanske samling, bestemte Lange seg for ikke å vente lenger, men å sette i gang en ny betydelig utvidet aksjon. Den 7. juli 1846 sendte han en betenkning til Kirkedepartementet. Han ville på ny ta opp arkivforhandlingene med Danmark der de ble avsluttet i 1823, og denne gang skulle de bygge på andre prinsipper. Utgangspunktet skulle nok være artikkel 8 i Stockholm-konvensjonen av 1. september 1819, men partene skulle ikke begrense emnet til «de innen regjeringsdepartementene forekommende etterspørsler om ældre dokumenter». Konvensjonen talte ikke – ifølge Lange – om «dokumentenes praktiske anvendelighet», men rett og slett om dokumenter som vedkom den norske regjering, det norske samfunn og personer her i landet. Og Norge hadde rett og plikt til «å sørge for at Riket virkelig erhvervet alt hva endnu var bevart i opplysning om fedrelandets og dets innbyggeres skjebne i fortiden i det hele». I prinsippet ble administrasjonens behov erstattet med historievitenskapens krav. I praksis gikk ikke Lange vesentlig ut over det som allerede i 1823 var blitt nevnt. Hans fortegnelse omfattet de komplette norske Tegnelser og Registre som i 1823 var blitt nektet avlevert, kanselli-innleggene for årene 1675–1680 som i sin tid manglet, norske saker fra Generalkommissariatskollegiet og fra Admiralitets- og Kommissariatskollegiet fordi avleveringene i 1823 var helt ubetydelige, og til slutt et ukjent antall diplomer fra Gehejmearkivet hvis eksistens flere nyere publikasjoner vitnet om. Kirkedepartementet oversendte riksarkivarens betenkning til den svenske utenriksminister, Albrecht Elof Ihre. I sin følgeskrivelse forklarte departementet at i henhold til Stockholm-konvensjonen var en god del norske arkivsaker allerede i 1821–1823 blitt avlevert. Disse ble etter hvert ordnet, og lot betydelige mangler tre frem. Da adgangen til på ny å ta opp forhandlinger var åpen, ba departementet ministe-

ren å utvirke avlevering av de spesifiserte fire grupper av arkivalier under forbehold av retten til eventuell senere reklamasjon.

Utenriksministeren dempet Langes iver noe. Før noe skulle bli foretatt offisielt ville han først innhente gesandtens uttalelse. Lagerheim innledet fra sin side fortrolige drøftelser med det danske Utenriksdepartement. Som grunnlag ble lagt Langes betenkning, men den ble opfattet som et dokument som bare inneholdt riksarkivarens private anskuelser og ikke den norske regjerings offisielle standpunkt. Derfor lot det danske Utenriksdepartement legasjonsråd J. S. Skrike utarbeide en lignende privat uttalelse. Skrike kunne ikke i ett og alt erklære seg enig med Langes «saksfremstilling og de derpå begrunnede påstander» selv om han «i vesentlige henseender ikke kunne annet enn gi ham rett». Først og fremst polemiserte Skrike mot Langes oppfatning når det gjaldt den traktatmessige rettstittel for arkivutleveringer fra Danmark og mot hans tolkning av Keysers forbehold i 1823. Ellers holdt han seg til de reklamasjoner som allerede i 1823 var blitt satt frem fra norsk side, og gikk ikke inn på det nyere, utvidede norske krav. Samtidig innrømmet han at avleveringen i 1820-årene ikke kunne sies å ha »ganske bevirket oppnåelsen av det attråede øyemed«, og tvilte ikke på at fra dansk side ville man imøtekomme de norske ønskene når de offisielt ble presentert.

Skrikes betenkning av 31. desember 1846 og samtalene med ministerialdirektør F. Chr. Dankwart dannet grunnlaget for Lagerheims egen beretning av 14. januar 1847 til utenriksminister Ihre. Ifølge gesandten betraktet Danmark Norges krav på arkivalier fra danske arkiver på det nærmeste tilfredsstillede. Ad offisiell forhandlingsvei kunne det vanskelig oppnås noe mere. Han var overbevist om at Utenriksdepartementet i København gjerne ville medvirke til at for eksempel arkivsaker som vedkom Norge og som ble funnet frem etter 1823 skulle bli avlevert, men han var ikke sikker på om de underordnede embetsmenn – arkivsjefene – var like velvillige, og saken angikk nettopp dem. For dog å oppnå noe kunne Lagerheim tenke seg følgende: En norsk tjenestemann skulle først undersøke hva som fantes av arkivalier i Gehejmearkivet som riksarkivaren savnet. Arkivalier som for størstedelen vedkom Norge kunne avleveres mot at avskrift ble igjen i arkivet. Andre arkivalier kunne Norge få avskrifter av. I tilfelle av avvikende syn hos arkivtjenestemennene skulle saken overlates til diplomatene, og den endelige avgjørelse skulle ligge hos Danmarks konge. Foruten Gehejme-

arkivet skulle også andre regjeringsarkiver få beskjed om å melde fra om arkivalier som var kommet frem i de siste 24 år og som ifølge konvensjonen burde avleveres. Angående Generalitetets og Admiralitetets arkiver mante imidlertid gesandten til forståelse overfor den spesielle interesse Danmarks forsvar der hadde.

De norske prinsipper og den første danske reaksjon

Lagerheims beretning ble av utenriksministeren lagt frem for det norske Kirkedepartement med anmodning om å foredra saken for kongen. Departementets foredrag av 21. april 1847 gjorde oppmerksom på at foruten i embetsarkivene fantes det i Danmark også samlinger av mer privat karakter hvor det ble oppbevart norske arkivalier, og tilrådet at man fremsatte krav samtidig både for offentlige arkivers og for private samlingers vedkommende. Ved fastsettelsen av prinsippene for reklamasjon burde man – ifølge departementet – skjelne mellom Norges traktatmessige rett og Norges naturlige rett (den sidste med henblikk på arkivsaker som på en eller annen måte var kommet bort fra norske arkiver). Ved arkivserier som ville bli forlangt utlevert i henhold til traktater kunne man tale om visse begrensninger i valget hvis det enkelte dokument vedrørte dansk territorium; ved den andre typen av arkivalier ville dette hensyn falle bort, og det eneste som i slike tilfelle trengtes var at man skulle kunne føre tilstrekkelig bevis for eiendomsretten. Med hensyn til avlevering fra danske embetsarkiver bemerket departementet at det i traktatene ikke var forutsett unntagelse for militære arkiver, og at komplettering til avleveringene i 1820-årene ikke kunne ventes bare fra Gehejmearkivet. Når det gjaldt de ved utlån til Danmark tapte arkivalier burde partene bli enige om hva som mentes med «gyldig bevis». «Strengt juridisk bevis» var nesten umulig å føre, og fra norsk side burde man forsøke å få godtatt en såkaldt historisk bevisføring. «Ved historisk bevis forståes en sådan sikkerhet eller et sådant sannsynlighetsbevis for at vedkommende aktstykke ikke virkelig har tilhørt, men kun ved utlån eller på annen lignende måte var kommet i daværende besitters verge som den historiske kritikk godkjenner». For avvikende meningers vedkommende godtok departementet gesandtens forslag.

Den kongelige resolusjon av 8. mai 1847 bestemte at regjeringens innstilling skulle sendes utenriksministeren. Fra sin side meddelte Ihre i brev av 5. oktober til Lagerheim at den norske regjering var enig i gesandtens forslag bortsett fra noen bemerkninger av

mindre viktighet og med den forandring at man ønsket at Lagerheim først måtte oppnå anerkjennelsen av de nevnte prinsipper, og deretter ville en norsk kommissær bli sendt til København. Gesandten fikk fullmakt til å åpne forhandlinger med det danske Utenriksdepartement på den måte han syntes var mest formålstjenlig når man oppriktig ønsket å bevare en vennskapelig ånd.

Lagerheim underrettet nå det danske Utenriksdepartementet om den norske regjerings innstilling, og ba om at man «fra dansk side måtte erklære seg villig til å tre i forhandling om en ytterligere avlevering av arkivalier, og i bekreftende fall, foreløpigen yttre seg over hvorvidt og med hvilke eventuelle modifikasjoner de nevnte prinsipper kunne være å vedta som ledende norm for evleveringen».

Før Utenriksdepartementet ville foreta seg noe fant det det nødvendig å orientere Kancelliet om den nye norske henvendelse og om sitt eget standpunkt. Utenriksminister Heinrich Anna Reventlow-Criminil ville i sitt brev av 9. november 1847 ikke bestride Norges rett til reklamasjon; spørsmålet var i hvilken utstrekning man ifølge traktatmessige bestemmelser og billighetsgrunner burde imøtekomme den. For å kunne danne seg et bilde av omfanget av det norske krav burde det bli pålagt arkivsjefene i de offentlige arkiver å gi innberetning om de arkivalier med tilknytning til Norge som i løpet av de siste 24 år var blitt funnet. Hva prinsippene angikk syntes ministeren at det vesentlige ville være å bli enig om hvorvidt arkivalier, som hovedsakelig interesserte Norge, men tillike – i mindre grad – også områder som tilhørte Danmark, burde avleveres i original eller ikke. Billighetsgrunner talte for eksempel for utlevering av de norske Tegnelser. Vanskeligere var det å stille opp prinsipper for de såkalte utlånte saker. Her mente Reventlow-Criminil likevel at den danske regjering ville bli stillet «i et mindre fordelaktig lys» såfremt man ikke tillot noen historisk bevisføring for Norges eiendomsrett, men ville forlange det strengt juridiske bevis. Utenriksministeren viste altså stor forståelse for det norske standpunkt angående avlevering både fra offentlige arkiver og fra private samlinger. De to betingelser han satte var: 1) at kom man denne gang endelig overens, måtte derved Norges traktatmessige krav ansees fyldestgjort og 2) at samtidig måtte også spørsmålet om avlevering av danske arkivsaker fra Norge bli avgjort.

Kancelliet etterkom utenriksministerens ønske: den 23. desember 1847 ba det Gehejmearkivet, Rentekammeret, Generalkommissariatet, Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, sin egen arkivsjef og

den Arnamagnæanske Stiftelsen om å sende fortegnelser over protokoller, dokumenter m.m. som vedkom Norge. For regjeringsarkivene var henvendelsen noe nytt, for den Arnamagnæanske Stiftelse var brevet det fjerde i en rekke purringer. Den 3. august og 17. oktober 1846 og 16. mars 1847 gjentok nemlig Kancelliet sitt forsøk på å få definitiv opplysning om de kristiansandske diplomers skjebne. Etter kommisjonens annen «foreløpige beretning» av 24. november 1844 innhyllet Stiftelsen seg i den dypeste taushet. Ifølge kommisjonens beslutning skulle stipendiat Jon Sigurdsson ha sørget for avskrifter av de diplomer som etter all sannsynlighet ville bli tilbakelevert Norge. Men intet tyder på at Sigurdsson noen gang virkelig hadde tenkt å utføre dette oppdrag. Han leverte til kommisjonen en fortegnelse over 88 diplomer datert 24. april 1847 som «med sannsynlighet kunne formodes å være fra Kristiansand». Det var det hele. Det ene kommisjonsmøte var blitt holdt etter det andre uten at sekretæren hadde satt den norske forespørsel opp på sakslisten, og heller ingen av kommisjonsmedlemmene tok initiativ til dette. Den arnamagnæanske kommisjon hverken kunne eller ville bestemme seg for å fatte en beslutning om diplomenes utlevering.

Det siste kancellibrev inneholdt imidlertid noe mere enn bare en purring. Det ble meddelt Stiftelsen at Norge hadde utvidet sitt krav om utlevering av arkivsaker, og at dette krav ville bli anerkjent fra den danske regjerings side. I Stiftelsens tilfelle bygget kravet på Norges eiendomsrett til arkivaliene, og uklart var bare hvilken beskaffenhet det bevis måtte ha som i de enkelte tilfeller kunne fordres. Å forlange et strengt juridisk bevis ville etter Kancelliets syn føre til frukteløse aksjoner; det burde legges historiske beviser til grunn. Kancelliet ba om Stiftelsens uttalelse i dette prinsippspørsmål og om opplysning om Kristiansand-dokumentene. I sitt svar av 22. januar 1848 berettet kommisjonen om Sigurdssons undersøkelser, og det resultat han hadde oppnådd. Angående utvidelsen av Norges reklamasjon lovet den at en grundig etterforskning ville bli foretatt i Stiftelsens hele samling for å finne ut om der skulle være kodices, diplomer eller andre dokumenter om hvilke det kunne godtgjøres at de var utlånt fra norske embetsarkiver. Resultatet av denne undersøkelse og kommisjonens uttalelse om prinsippene kunne ventes innen årets utgang.

Kaptein Lengnicks intermesso

I 1847, mens man forgjeves prøvde å få den Arnamagnæanske Stif-

telse til å svare, fant arkivaren i det Danske Kancelli en serie av norske kjøpstadsregnskaper. Melding om funnet ble med fortegnelse sendt til den svensk-norske gesandten, og regnskapene ble tilbudt avlevert. På Lagerheims forespørsel svarte Lange unnvikende. Han ventet spent på utfallet av Norges alminnelige reklamasjon og ville ikke foregripe avgjørelsen med mindre delavleveringer. Lange bedømte situasjonen riktig, og hans forsiktighet var ikke bare korrekt, men – som senere hendelser viste – høyst nødvendig. En velment hjelp fra en uvedkommende side truet nemlig forhandlingenes klare linje, og kunne ha forårsaket uønskede komplikasjoner. Denne risikofylte hjelp ble tilbudt av genealogen, J. C. L. Lengnick.

Lengnick kjente godt arkivene i København, og hadde god forbindelse med arkivsjefene. Han var en begeistret Norgesvenn, og ville gjerne være behjelpelig med å få de norske arkivsaker sendt tilbake dit hvor de etter hans mening hørte hjemme. Da det norske Kirkedepartement ikke reagerte så helhjertet på Kancelliets forslag som Lengnick syntes det burde ha gjort, opfattet han dette bare som et utslag av enkeltes likegyldighet, og ville selv aktivt tre støttende til. Høsten 1848 berettet han for kongen ved en audiens i Malmø om norske arkivalier i Justisministeriet i København med den følge at det ble skrevet til Lagerheim om saken. Gesandten henvendte seg til justitsminister Carl Emil Bardenfleth som opplyste at det i ministeriets arkiv var oppbevart en del norske saker fra det tidligere Kancelli, og lovet å undersøke forholdet nøyere. Lagerheim meldte fra om det danske løfte, og ba om fullmakt til å kunne motta eventuelle arkivavleveringer. Det norske Kirkedepartements svar utarbeidet av Lange var denne gang like reservert som ved den tidligere anledning. Da departementet ikke visste hvor langt forhandlingene om en alminnelig avlevering var kommet, og ikke kunne bedømme hvorvidt slike delleveringer kunne ha en mindre fordelaktig innflytelse på den norske generelle reklamasjon, overlot det til gesandten å vurdere dette spesielle tilbud. Etter dette ble Lengnick av legasjonen i København bemyndiget til å motta alle dokumenter som vedkom Norge.

Det danske Justisministerium ble underrettet om Lengnicks fullmakt, og ifølge justisministerens ordre ble følgende arkivsaker tatt ut i november 1848: Først og fremst de kjente regnskapene for tyve norske kjøpsteder 1772–1810, den norske Generalinkvarteringskommisjons regnskaper 1777–1805, Finnmark-misjonens brev 1735–1759, forestillinger av Kancelliets tredje avdeling 1800–1813

og til slutt den veritable skatt: dokumenter vedrørende grenseforhandlinger mellom Norge og Sverige i 1750-årene, bl.a. 50 bind protokoller og innbundne dokumenter, 27 pakker konsepter og en stor samling av eldre og nyere kart. Overdragelsen skjedde den 28. november mellom arkivar Møller og kaptein Lengnick. Arkivsakene fylte ni store kasser. Samme dag sendte Lengnick et brev til Lange. Hans varslet om forsendelsen, og informerte om utsiktene for fremtidige avleveringer. Saker fra Justisministeriet eldre enn 1660, saker fra Rentekammeret og særdeles viktige ting fra Krigsministeriet «hvor man ordnet arkivet uten å ta ut de norske saker» stod på programmet. Samtidig lovet han å berette om alle nummere eldre enn 1660 også i Gehejmearkivet.

Lange takket naturligvis for Lengnicks «ufortrødne og fagkyndige velvilje», men påpekte at utleveringssaken var tatt opp ad diplomatisk vei og at kapteinen ikke burde foreta seg noe uten å ha avtalt med gesandten. Få uker senere fikk Lange i hende også Lagerheims rapport til utenriksministeren. Gesandten ga uttrykk for håpet om ved Lengnicks hjelp å få enda flere dokumenter, blant andre muligens også slike som ikke kunne reklameres på grunnlag av Kielfreden, men som likevel var viktige for Norges historie. Lange så alvorlig på Lengnicks aksjon, og delte ikke Lagerheims syn. Han fant det nødvendig å understreke overfor gesandten at slike tilfeldige avleveringer ville kunne trette de danske myndigheter uten å tilfredsstille det norske krav. I Kirkedepartementets brev av 27. desember 1848 ble derfor fremholdt den tanke om det ikke var rettere å utsette slike etterspørsler og uoffisielle avleveringer inntil de i sin tid foreslåtte prinsipper for en definitiv avlevering var vedtatt av den danske regjering. Var forhandlingene engang kommet så langt, ville departementet sende en fagmann for å ivareta de norske interesser. Et fornyet forslag fra Lengnick ga Lange anledning til med all nødvendig tydelighet og kraft å erklære at han avholdt seg fra «enhver Ytring og Bestrebelse» da denne Norges viktige sak helt og holdent var overlatt til gesandten i København. Lengnick ble i enhver henseende henvist til ham og uttrykkelig bedt om ikke å foreta seg noe uten Lagerheims vitende og samtykke, ellers kunne han lett vekke «trævenhet» hos de personer av hvis velvilje utfallet for en stor del avhang. Til slutt erklærte Kirkedepartementet overfor Lagerheim den 18. januar 1849 at man i Norge fikk inntryk av at Lengnick ønsket og håpet å få en temmelig vidtgående fullmakt, og at man var redd for at hans virksomhet ville kunne skade Lager-

heims forhandlinger; av disse grunner nektet man å innlate seg på noen som helst forbindelse med ham. Lagerheim var nå klar over det norske standpunkt og han rettet seg etter det. I et senere brev fortalte Lengnick «at Lagerheim hadde avferdiget ham så kort at han sanneligen ikke fristedes til å gjenta besøket, i det mindste ikke uten innbydelse». Slik endte kaptein Lengnicks aksjon. Hans velmente iver førte til skuffelse for ham selv, gesandtens i sine konsekvenser ikke helt gjennomtenkte samtykke ble forandret til brysk avvisning, – til alt hell for Langes senere misjon.

Frem til Moltkes note av 16. mars 1850

Viktigere enn uoffisielle delavleveringer var for Lange utfallet av forhandlingene om Kirkedepartementets forslag av 21. april 1847. I de brevene Kirkedepartementet skrev i forbindelse med Lengnicksaken ble det gang på gang spurt om hvor langt disse forhandlinger hadde nådd. I sitt svar av 13. desember måtte nå Lagerheim utførlig forklare situasjonen. Året 1848 var i Danmark ikke det best egnede til å bruke ledende statsmenns tid til arkivproblemer. Tronskifte, forfatningsendring og krig var det de da var optatt av. Selv for de underordnede arkivsjefer var arbeidet blitt vanskeligere ved at regjeringskollegiene våren 1848 var blitt omdannet, nye ministerier opprettet og arkivbestanden overført fra de tidligere kontorer og fordelt mellom de nye ministerier. Kancelliets arkiv ble overført til Justisministeriet, og i 1848 mottok justisministeren fra de fleste arkiver svar på Kancelliets rundskriv av 23. desember 1847. Det eneste som ikke svarte var Gehejmearkivet. Gehejmearkivar Finn Magnusen døde 24. desember 1847, og den nye sjef for arkivet, Caspar Frederik Wegener, trengte tid til å sette seg inn i arkivets problemer. Men han, som også var blitt valgt inn i den grunnlovgivende Rigsdag, måtte bruke sin tid til andre ting enn til Gehejmearkivets norske arkivalier. Den norske henvendelsen kom ubeleilig på så å si alle i Danmark som var berørt av saken.

Derimot var problemet med norske arkivsaker i danske arkiver et av de viktigste for Lange, og etter henimot to års stillstand forsøkte han med stattholderens hjelp å blåse liv i en tilsynelatende hensovne affære. I brev av 5. april 1849 ba han stattholder Severin Løvenskiold om at Lagerheim måtte bli meddelt følgende: 1) Man hadde inntrykk av at de danske myndigheter ville behandle den norske reklamasjon i alle detaljer før de avga noe svar. Etter norsk opfatning ville dette bare føre til forsinkelse av saken. 2) Man burde

fremskynde en anerkjennelse fra dansk side av prinsippene for en avlevering uten å vente på de spesielle innberetninger fra arkivsjefene. Stattholderen henvendte seg til gesandten. Lagerheim forsikret Løvenskiold i sitt svar av 22. april at han forsømte ingen anledning til å minne om arkivsaken og å bringe den til avslutning. Han hadde talt med justisminister Bardenfleth, men de kjente tre omstendigheter – krig, omorganisering av forvaltningen og dødstilfelle i Gehejmearkivet – var fremdeles årsaker til den danske sendrektighet. Ikke desto mindre oppnådde Lagerheims henvendelse at Bardenfleth gjenopptok den norske reklamasjon, og i et brev den 15. mai 1849 besvarte han Utenriksdepartementets skrivelse av 9. november 1847. Justisministeren berettet om rundskrivelsen til arkivbestyrerne og om det spesielle forhold i Gehejmearkivet, men syntes ikke at selve den norske reklamasjon sorterte under hans ministerium med unntagelse av arkivaliene som var kommet dit fra Kancelliet. Når det gjaldt de norske Tegnelser og Registre så vel som registranter fra Kancelliets 3. departement for årene 1800-1813, hadde han ikke noe imot at de ble avlevert til Norge etter at det var blitt tatt avskrifter av de dokumenter som også vedkom Danmark. Justisministeren var også enig med utenriksministeren i at det ikke burde forlanges et strengt juridisk bevis i forbindelse med utlånte arkivalier, men at tilstrekkelige historiske bevis burde kunne aksepteres uten at det i forveien kunne oppstilles nærmere regler for beskaffenhet og styrke av disse bevisene. Dagen etter ble Lagerheim underrettet om dette brev. Det ble meddelt ham av Bardenfleth at den nye ordning av ministeriene medførte at saken ikke lenger hørte inn under Justisministeriet skjønt den hittil hadde vært behandlet av dette som en etterlatenskap fra det opphevede Danske Kancelli. Etter å ha mottatt justisministerens informasjon talte Lagerheim også med utenriksminister Adam Wilhelm Moltke, men sistnevnte nærte ingen forhåpninger om at det norske ønske snart skulle kunne realiseres. Om alt dette ble Løvenskiold informert den 29. mai 1849.

Nyhetene fra Danmark våren 1849 var ikke særlig løfterike. Lange, som den gang holdt på med utgivelsen av det første bind av sitt Diplomatarium Norvegicum og forberedte det annet bind, planla en reise sammen med C. R. Unger til København. De tenkte å arbeide i Gehejmearkivet, og søkte om adgang til diplomer og registranter frem til Christian 3's tid. Ministeriet ville gitt «tillatelse forundt på de sædvanlige betingelser» som skulle blitt meddelt dem

av gehejmearkivaren, men Wegener holdt ekspedisjonen tilbake. Han anså det i dette tilfelle «for overmåte farligt» å tilstå Lange og Unger adgang til diplomer og *registranter* «da den norske regjering visstnok ikke uten Langes innflytelse var kommet med urimelige fordringer på Gehejmearkivet». Wegener hadde for så vidt rett i at Gehejmearkivets registre aldri tidligere hadde vært offisielt stilt til forskeres disposisjon, men begrunnelsen i dette tilfelle var uvanlig. Han sluttet sin innstilling til ministeren med følgende forslag: »Ifølge disse antydninger – som inneholdt noget mere enn ordene likefrem sa – tillater Gehejmearkivaren seg å foreslå, at ministeriet, idet samme tilstæder ansøkerne adgang til diplomene på de sædvanlige betingelser, uttrykkelig ville tilkjennegi dem, at registrantene ikke i regelen er tilgjengelige for andre enn arkivets egne embetsmenn, som ville meddele alle fornødne opplysninger etter de gjeldende regler». Ministeriets tillatelse datert 21. juli 1849 fulgte gehejmearkivarens forslag. Da de to norske forskere fikk seg forklart at restriksjonen med registranter var foreskrevet i instruksen for gehejmearkivaren, hadde de ingen grunn til å mistenke arkivet. Brevvekslingen mellom arkivet og ministeriet derimot viste at en alvorlig mistanke var rettet – mot dem.

Lange og Unger forlot København i 1849 før Lagerheim hadde fått svar på sin henvendelse av 1847 til det danske Utenriksdepartement. Om justisministerens underretning hadde latt vente på seg i atten måneder, gikk det heller ikke stort fortere i Utenriksministeriet. Først i mars 1850 lyktes det Lagerheim å bevege Moltke til å utferdige en note datert 16. mars og å avgi en muntlig forklaring. Utenriksministeren understreket at svaret ikke burde betraktes som definitivt, men som en foreløpig informasjon. Ifølge de opplysninger han hadde fått, ville den danske regjering ikke motsette seg å utlevere de norske Tegnelser, Registre og registrantene for 3. departement av det Danske Kancelli 1800–1813 som hovedsakelig vedkom Norge med det forbehold at dersom dokumentene berørte saker som også angikk Danmark måtte det utferdiges kopi for det avgivende land. Kancelliets andre protokoller som først og fremst vedkom Danmark skulle forbli i landet, men Norge skulle få anledning til å ta kopier. Da Lagerheim gå uttrykk for at han gjerne hadde sett at Danmark bifalt utsendelsen av en norsk kommissær, svarte Moltke at dette forsto seg selv, og forsikret gesandten at Norge fra dansk side ville finne velvilje og forekommende beredvillighet. Etter dette foreslo Lagerheim for utenriksminister Gustav

Stierneld at den norske kommissær skulle reise til København i slutten av april eller begynnelsen av mai, og at utsendingen måtte bli bemyndiget til å frafalle en del av det norske krav, for eksempel utlevering av arkivalier fra ikke-statlige samlinger.

Gehejmearkivar Wegener og den danske opinion

Lagerheims råd ble tatt til følge i det norske Kirkedepartement. Til tross for at den betingelse som var stillet i innstillingen av 21. april 1847 om prinsippenes avklaring ikke ble oppfylt, syntes departementet allikevel at saken var kommet så langt at en norsk kommissær i København var ønskelig. Han burde stå under gesandtens veiledning og skulle 1) komme sammen med den danske kommissær for å ta imot de arkivalier som fra dansk side etter hvert ble avlevert, 2) på passende måte undersøke om det i danske arkiver ennå fantes andre arkivalier som kunne kreves utlevert, 3) sørge for at avskrifter ble utferdiget både for Norge og Danmark og 4) være til hjelp for Lagerheim i hans bestrebelser i arkivsaken i alminnelighet og med hensyn til de arkivalier som opprinnelig var utlånt fra norske embetsarkiver i særdeleshet. Kirkedepartementet ville nemlig – i motsetning til gesandtens råd – ikke oppgi Norges krav på dokumentene i den Arnamagnæanske Samling, særlig etter at det Danske Kancelli hadde uttalt seg i brev av 19. desember 1844 for utlevering av de dokumenter hvis utlån det forelå kvittering for. Skulle aksjonen ikke lykkes denne gang, kunne saken stilles i bero; det var etter departementets oppfatning ikke noe til hinder for at de traktatmessige avleveringer ble fullført, mens tilbakeføring av de arnamagnæanske dokumenter ble utsatt. På grunnlag av disse resonnementer foredro departementet saken, og 20. april 1850 instilte det Langes utnevnelse til norsk kommisær. Kongelig resolusjon av 30. april 1850 bifalt instillingen.

Den norske kommissær, riksarkivar Lange, kom til København den 11. mai 1850. Straks meldte han seg hos Lagerheim for å drøfte opplegget for sin misjon. Gesandten var optimistisk. Han syntes at tidspunktet var gunstig på grunn av de store tjenester den svensk-norske konge hadde ytet Danmark: Lange behøvde bare å henvende seg til gehejmearkivar Wegener, og saken ville bli satt i gang uten formaliteter. Lange oppsøkte Wegener, men gehejmearkivaren visste ikke noe om at nye forhandlinger var i gjære, og at han skulle trekkes inn i dem. Den 15. mai underrettet Lagerheim det danske Utenriksministerium om den norske kommissærs ankomst. Meldingen

om Lange overrumplet den danske regjering fullstendig. En forhandling om arkivsaken med en norsk utsending var i København i begynnelsen av mai 1850 på ingen måte forberedt. Etter å ha mottatt justisministerens betenkning i mai 1849 og talt med Lagerheim i mars 1850, ba Moltke også kultusministeren om en uttalelse om prinsippene og særlig om de arkivalier som fantes i Gehejmearkivet. Kultusministeren, Johan Nicolai Madvig, hadde foreløpig ikke foretatt seg noe med saken da Lagerheim den 18. mai presenterte den norske utsending for ham. Lange fikk adgang til å arbeide i Gehejmearkivet med avskriving av de dokumenter som formodentlig ikke ville komme til å bli avgitt til Norge, men han fikk ikke noe bestemt å vite om når og med hvem han skulle ta opp sine forhandlinger. Han måtte tilbringe sine dager i Gehejmearkivet med dokumentavskriving.

Samtidig satt gehejmearkivar Wegener opptatt med å utarbeide sin betenkning for kultusministeren angående den norske arkivreklamasjon. Med Wegeners tilknytning inntrådte en skjebnesvanger vending i den norske arkivreklamasjon. Hittil hadde Norge nytt forståelse og velvilje ved samtlige instanser bortsett fra enkelte kretser i den arnamagnæanske kommisjon; både utenriks- og justisministrene godtok det fornyede norske krav til forhandling og de foreslåtte grunnsetninger for de forestående drøftelser. Wegener vurderte problemet på en helt annen måte. Han syntes at Norge ikke hadde noen rett til å forlange arkivforhandlingene fornyet. Men på grunn av «den smukke måten» (med uoffisiell forespørsel om Danmarks innstilling) Norge igjen tok opp spørsmålet og som følge av det velvillige sinnelag i Danmark overfor broderlandet, innlot de danske myndigheter seg på reelle drøftelser. Grunnlaget for forhandlingene måtte danne – etter Wegeners oppfatning – Kieltraktatens artikkel 21 som hadde talt om arkivsaker som Norge trengte til rikets administrasjon og til håndhevelse av privatpersoners rettigheter, men ikke om arkivalier av ren historisk verdi. Skulle forhandlingene gjenopptas burde de bare omfatte arkivsaker som henhørte til et norsk regjeringsarkiv i egentlig forstand, og disse burde utleveres såfremt de var Danmark fullstendig uvedkommende. Dette var ifølge Wegener Norges traktatmessige rett. Det norske standpunkt fremhevet også en «naturlig rett» som kunne godtgjøres ved «historisk bevisføring», men Wegener tillot bare «juridiske bevis». Arkivalier som også angikk Danmark måtte forbli i landet. De prinsipper som var foreslått fra norsk side ville ved sin anvendelse med-

føre praktiske vanskeligheter, og var stikk motsatt dem Norge selv hadde hevdet ved München-diplomenes deling. Også i tvilstilfelle måtte «beati possidentes-prinsippet» bli anvendt, det vil si: ethvert dokument som vedkom begge land eller hvis vurdering ga anledning til tvil skulle forbli i Danmark. Skulle man anvende disse Wegeners grunnsetninger på det norske krav, ville resultatet bli følgende: En utvidet norsk henvendelse godkjentes ikke; det kunne bare komme på tale en behandling av den norske reservasjon i 1823 med de emner som den gang var berørt. For historiske dokumenter som lå utenfor Kieltraktatens bestemmelser måtte man føre bevis for Norges eiendomsrett. De norske Tegnelser, m.m. var mere av historisk og vitenskapelig verdi. De var mindre nødvendige for administrasjonen og vedkom også områder som senere forble i Danmark. Følgelig kunne de ikke avgis. «De hist og her i danske arkiver senere fundne dokumenter» kunne ikke omfatte ting som allerede i 1822–1823 var kjent og heller ikke bestå av hele serier. Gehejmearkivet var ikke noe regjeringsarkiv, men kongefamiliens husarkiv hvorfra Norge aldri hadde noen rett til å fordre noe som helst avlevert.

Etter å ha uttalt seg om grunnsetningene fant gehejmearkivaren det nødvendig også å skissere sine tanker om fremgangsmåten i forhandlingene. Det måtte bare utnevnes én dansk kommissær. Den norske utsending hadde bare med ham alene å forhandle og ikke å føre separate forhandlinger med enkelte arkivsjefer. De siste hadde å innlevere sine fortegnelser til den danske kommissær. Før kommissærene møttes, måtte det bli fastsatt av den danske regjering hvilke arkiver og samlinger det skulle forhandles om og etter hvilke prinsipper. Ingen avlevering måtte finne sted før kommissærenes drøftelser var definitivt avsluttet og sanksjonert, og før Norge ga «en formelig revers» om at med denne konvensjonen var alle mellomværende å betrakte som endelig avgjort.

Til Wegeners betenkning var vedlagt en fortegnelse over dokumenter i Gehejmearkivet som kunne tenkes å bli avlevert hvis utenriksministerens grunnsetninger ble fulgt, foruten en fremstilling forfattet av magister C. F. Allen over deling av München-diplomene.

Betenkningen inneholdt ikke bare gehejmearkivarens tanker, den gjenspeilet også de danske historikeres syn på den norske aksjon. Til tross for den korte tid som sto til Wegeners rådighet for å utarbeide betenkningen, drøftet han – selv historiker – saken med fagfeller. Ved sin studie om München-diplomenes deling støttet magister Allen hans oppfatning, og når Wegener foruten Allen også

anbefalte professor Johannes E. Larsen, bibliotekar Peder G. Thorsen og Jon Sigurdsson til dansk kommissær, må man gå ut fra at han ikke gjorde dette uten på forhånd å ha diskutert saken med dem. Men bølgene omkring den norske arkivreklamasjon vokste, og på den tid – i begynnelsen av juni 1850 – var den ikke lenger et problem for arkivarer og en fare for den danske historievitenskap; den var blitt en nasjonalsak. I Folketinget rettet pastor Jørgen Vilhelm Marckmann en interpellasjon til justisministeren om «den del av statens eiendom som besto av verdifulle arkivsaker mere enn annen statseiendom kunne bortskjenkes uten Rigsdagens samtykke». Før spørsmålet ble besvart, ble det tatt opp i statsråd den 4. juni hvor justisministeren da informerte regjeringen om det norske arkivproblem i sin helhet fra Kieltraktatens bestemmelse til sin egen og utenriksministerens siste uttalelser. Kultusministeren, som den gang allerede hadde lest gehejmearkivarens fremstilling, bemerket at «der blant historikere hersket en frykt for at Danmark ved denne leilighet skulle tape verdifulle historiske dokumenter», og brukte alle Wegeners argumenter for ikke å innrømme noe til Norges fordel. Justisministerens svar til interpellanten lød til slutt: «Der har ikke vært tale om å bortskjænke arkivalier, men spørsmålet var om og hvor vidt regjeringen etter tidligere traktater var forpliktet til å utlevere arkivsaker til Norge». Like skarp som Marckmanns interpellasjon til regjeringen var Allens angrep på Norge i hans store artikkel «Om Nordmændenes Fordring paa danske Archivsager» som ble trykt i Fædrelandet den 11., 12. og 14. juni. Her viste han til de norske delingsprinsipper og fremgangsmåten i forbindelse med München-diplomene, påpekte de trusler de ubestemte norske fordringer kunne bety for enkelte danske arkiver og fastslo at ingen dansk minister kunne utlevere arkivalier uten Rigsdagens samtykke. Et moment som egnet seg til å gjøre Langes stilling særdeles kinkig var bemerkningen om at etter 1834 – året da München-diplomenes fordeling i Christiania var blitt avsluttet – hadde ingen dansk historiker tenkt på å begynne med husundersøkelse i det norske Riksarkiv.

De danske prinsipper og den norske reaksjon

Slik var stemningen i København i begynnelsen av juni da regjeringen tok fatt på utformingen av prinsippene som skulle gjøres gjeldende under forhandlingene mellom de to lands kommissærer. Det begynte med kultusminister Madvigs svar av 4. juni på Moltkes

brev av 16. april. Madvig bygget helt og holdent på Wegeners betenkning. Han erkjente at saken befant seg i en delikat stilling dels som følge av de uttalelser som fra dansk side var blitt gjort i de siste to-tre år, dels ved det hensyn som under de daværende politiske forhold den danske regjering skyldte Sverige-Norge. Han syntes likevel å måtte tilbakevise «et ubillig krav» og ivareta den danske historiske vitenskaps interesser uten å legge for dagen «en snæverhjertet illiberalitet eller støtende tilbakegang fra det allerede innrømte». Når det gjaldt grunnsetninger i arkivvurdering og fremgangsmåte ved forhandlingene fulgte han Wegeners synspunkter. Angående den norske kommissærs handlefrihet, som allerede gehejmearkivaren hadde påtalt, uttalte kultusministeren: «Den norske kommissær blir ikke tillatt å forhandle med de enkelte arkivarer eller til selv for sitt øyemed å gjennomforske arkiver, noe som både er betenkelig og som lite stemmer med en fremmed kommissærs stilling og vår verdighet, men bare henvises til den fra vår side til å forhandle med ham utnevnte mann». Gehejmearkivarens tidligere mistanke smittet gjennom samtaler også over til ministeren.

Kultusministerens syn på den norske arkivreklamasjon avvek så bestemt fra den oppfatning utenriks- og justisministrene hittil hadde representert at Moltke fant det nødvendig å forklare motivene for sitt standpunkt. For ham var de traktatmessige bestemmelser og de tidligere forhandlinger det avgjørende moment i vurderingen, og han ville ikke komme med innvendinger mot det norske forbehold. Målet var å føre saken til ende. Derfor var han for nye forhandlinger selv om man nå måtte bringe et offer. Dette var å foretrekke fremfor fremdeles å la forbeholdet stå ved makt og underkaste seg de herav følgende fortredelige diskusjoner i det uendelige. Var mangel på enighet i prinsipp og fremgangsmåte årsak til de tidligere forhandlingenes resultat, så var det nå nødvendig å sette opp bestemte regler for en ytterligere avlevering. Fastsettelse av prinsippene burde gå forut for opptagelse av forhandlingene. Utenriksministeren foreslo følgende prinsipper: A) Arkivaliene skulle først avleveres etter at fortegnelsene over samtlige dokumenter var blitt approbert og den norske regjering hadde utstedt revers om å ha mottatt alt og frafalt enhver ytterligere fordring. B) Den norske kommissær skulle ikke tillates å forhandle med de enkelte danske arkivsjefer eller å foreta noen undersøkelser, men bare gjennom den danske kommissær søke opplysninger. C) Arkivsaker som utelukkende angikk Norge, eller som for en stor del vedkom Norge, men

også andre områder som den gang hørte til Danmark, kunne det forhandles om, men Gehejmearkivets diplomer kunne ikke være gjenstand for drøftelser uten regjeringens samtykke. Til dette punkt bemerket utenriksministeren at prinsippene måtte ta denne form «for at en innvilgelse i utlevering fra Gehejmearkivet kunne søkes avhengiggjort av en frafallelse av påstanden om utlevering av norske Tegnelser, et forlangende som etter justisministerens tidligere erklæring og den stilling saken hadde fått, uansett de danske historieelskeres opposisjon på Rigsdagen og gjennom pressen, under ingen omstendigheter straks og bestemt kunne avvises». D) Bevisføringen angående de arnamagnæanske saker måtte være juridiske og ikke en på historiske data grunnet større eller mindre sannsynlighet. Videre foreslo utenriksministeren at den danske kommissær ved åpningen av drøftelsene straks måtte meddele den norske partner at hensikten var å utlevere de arkivalier som i videste forstand henhørte til Norges administrasjon, og at kravet ikke kunne strekke seg til arkivsaker som i første rekke hadde vitenskapelig interesse.

Dette forslag ble 18. juni sendt til kultusministeren, og derved fikk Wegener anledning til å utforme prinsippene. Punkt A ble stående uendret, men punkt B ble presisert ved å tilføye at den norske kommissær ville få fortegnelser over arkivaliene hvis avlevering det kunne bli spørsmål om, og at avlevering kunne skje fra alle tidligere regjeringskollegiers arkiver. Punkt C ble nøyaktig detaljert. Arkivaliene ble delt i to grupper, idet Gehejmearkivet ble tatt ut som gruppe b. Gruppe a besto av fire undergrupper: 1) Arkivalier som utelukkende angikk Norges daværende administrasjon, samfunn eller norske personers daværende forhold skulle utleveres ubetinget. 2) Arkivalier som utelukkende angikk Norge, men ikke daværende forhold, skulle utleveres såfremt de ikke kunne betraktes som litterære håndskrifter. 3) Arkivalier som nevnte danske personer eller forhold, men i høy grad, særlig i lokal henseende interesserte Norge, kunne avleveres hvis de to kommissærer ble enige. 4) Arkivalier som vedkom begge land kunne ikke avgis. Når det gjaldt gruppe b ble det understreket at Gehejmearkivet var kongens husarkiv, og inneholdt foruten kongehusets arkivalier bare gamle diplomer fra før 1660. Dokumentene der var historiske kilder, og ingen avlevering kunne foretas. Hvis den norske kommissær ønsket enkelte nummere avlevert, og det fra dansk side ingen innsigelse ble gjort, måtte saken legges frem for kongen. Angående punkt D ble det ikke gjort noen bemerkning.

Utkastet med Kultusministeriets endringer ble returnert utenriksministeren 5. juli. I det vesentlige ble den reviderte tekst uforandret godkjent som endelig redaksjon og straks oversendt den svensk-norske gesandt. Utenriksministerens brev som fulgte prinsippene var holdt i en bebreidende tone. Moltke hadde ikke regnet med en så tidlig ankomst av den norske kommissær, men saken var blitt behandlet så raskt som det overhodet hadde vært mulig, og hvis Norge kunne samtykke i at forhandlingene skulle føres på grunnlag av de foreslåtte prinsipper, kunne kommissærene straks møtes. Lagerheim var bortreist, og det var chargé d'affaires Piper som da innkalte Lange som den 7. juli fikk prinsippene til uttalelse.

Lange hadde da oppholdt seg i København i nesten to måneder. Han som i begynnelsen hadde regnet med å bli presentert i ministeriene av gesandten og hadde håpet å kunne arbeide sammen med sjefene i regjeringsarkivene, fikk både i Kultus- og Utenriksministeriene bare høre at hans ankomst var uventet. Etter hvert fikk han det inntrykk at Lagerheim sannsynligvis trodde å kunne «overhugge knuten» ved å bestille ham uten den danske regjerings vitende. Derved ville den bli tvunget til å befatte seg med saken som ellers kunne ha dradd ut i det uendelige. Ventetiden ble langvarig, og Lange måtte innse at han ikke kunne bruke tiden annerledes enn som privatmann opptatt av vitenskapelig forskning. Allerede de første dagene ble han i fortrolighet av en vennligsinnet registrator i Gehejmearkivet advart mot å sette seg i forbindelse med noen utenfor de offisielle arkivtjenestemenn. Lengnick-saken kastet skygge over ham. Lengnicks virksomhet var i sin tid mislikt av enkelte innenfor danske arkivkretser; de så i ham en arkivspion engasjert av den norske regjering. Ettersom Lange ble klar over forholdene, ble han mer og mer usikker i oppfatningen av sin egen situasjon og i sin atferd. Han var ikke klar over at den danske regjering trengte tid til å forberede forhandlingene ved prinsippenes fastsettelse, og begynte å tro at en mistanke rettet mot ham var årsaken til at han måtte gå så lenge ledig og vente på sin «anerkjennelse som norsk kommissær». Til slutt bestemte han seg for å tale åpent ut. Han ba sitt kontor ettersende kopi av sin korrespondanse med Lengnick, og den 24. juni la han frem papirene både for gehejmearkivar Wegener og legasjonsråd Skrike. Han trodde at ved dette mer eller mindre fortvilede skritt ville det med ett lykkes ham å forandre situasjonen. Det meste oppnådde han sannsynligvis for sin egen sjelero, han rettet sikkert også en god del opp når det gjaldt hans

egen personlige reputasjon, men for den norske reklamasjon hjalp det ikke stort. Og det er spørgsmål om han ikke fikk en viss usikkerhets- eller sogar underlegenhetsfølelse overfor sin forhandlingspartner. Psykologisk sett må Lange ha befunnet seg i en lite bekvem stilling, og nå måtte han dertil studere prinsippene som kunne virke som en streng dom før forhandlingene tok til.

Langes umiddelbare reaksjon var ikke å godkjenne slike grunnsetninger for forhandlingene som allerede fra første stund likefrem ville ha avskåret Norge fra et noenlunde tilfredsstillende oppgjør. Det var særlig tre bestemmelser han anså uforenlige med Norges interesser. Punkt B nektet ham adgang til arkivene, og han syntes at det var utillatelig at en medeier i et fellesarkiv, som definitivt skulle deles, ikke skulle settes i stand til å finne sitt eget eller i det minste forvisse seg om at han virkelig fikk alt. Punkt C a 4 ville utelukke utlevering av norske Tegnelser og Registre til tross for at Moltke i sin note av 16. mars uttrykkelig hadde lovet at de ville bli avgitt. Å betrakte dette løfte som ikke eksisterende fant han ubillig. Punkt C b nektet enhver forhandling om avlevering fra Gehejmearkivet skjønt dette arkiv ikke hadde vært unntatt i de traktatmessige stipulasjoner og inneholdt mange gamle diplomer som urettvist var ført til Danmark. Lange ønsket å utarbeide et nytt utkast, og var villig til å gå til ettergivenhetens ytterste grenser. Han hadde gjerne sett snarest mulig å komme til en overenskomst, fordi han følte altfor meget det personlig ubehagelige i en slik tvist, men ville ikke oppgi Norges rett allerede før forhandlingene var kommet i gang. Men Piper frarådet ham å svare med et eget forslag på det danske utkast. Den norske utsending burde helst godta dette i store trekk, og forsøke å endre enkelte bestemmelser ved muntlige drøftelser med den danske partner. Pipers svar av 15. juli unngikk alt som skulle kunne hindre partene i endelig å møtes ved forhandlingsbordet. Han gikk så langt som til å meddele at prinsippene i alminnelighet var tilfredsstillende, men at Lange ville få enkelte uttrykk nærmere forklart, og hvis forklaringene falt sammen med hans oppfatning, ville han også få foretatt enkelte redaksjonelle endringer i teksten for å forebygge senere diskusjoner. Forhandlingene burde imidlertid nå begynne, og det burde være en oppgave for de to kommissærer å gi forklaringer og endre grunnsetningenes tekst.

Deretter innstilte Moltke grunnsetningene til approbasjon og Wegener til å bli utnevnt til dansk kommissær. Den 26. juli bifalt kongen innstillingen. Wegeners instruks datert den 29. s.m. under-

streket igjen at hensikten med forhandlingene var at Norge skulle få utlevert alle dokumenter som i videste forstand hørte til landets administrasjon, men at avleveringen ikke skulle strekke seg til ting som bare var av vitenskapelig interesse. Dette grunnprinsipp skulle i de fleste tilfelle kunne komme til anvendelse, særlig hvis begge parter lot seg lede av en velvillig imøtekommenhet. Instruksen inneholdt også prinsippene, og foreskrev at før de egentlige drøftelser skulle begynne måtte de forlangte forklaringer gis og redaksjonelle endringer bli gjennomført «som dog i intet vesentligt skulle modifisere dem». Da prinsippene allerede var approbert av kongen var det naturligvis ikke mulig å rokke ved dem.

Den 30. juli meddelte Moltke at Wegener var utnevnt til dansk kommissær, og samme dag underrettet Wegener Lange om at forhandlingene kunne åpnes. Lange var noenlunde klar over hva han gikk imøte. I de siste månedene hadde han daglig sittet i Gehejmearkivet opptatt av diplomavskriving. Ofte hadde han fått anledning til å tale med arkivets sjef. Wegener hadde gitt inntrykk av å være en forståelsesfull kollega, og Lange hadde åpenhjertig og ærlig lagt frem sitt syn på problemene, sine engstelser og forhåpninger. Wegener merket hurtig de muligheter den daglige kontakt med den fremtidige forhandlingspartner bød på. Det lyktes ham å påvirke Lange. I sin sluttrapport til kultusministeren ga han uttrykk for dette i følgende ordelag: «Det lange samliv med den norske kommissær som samtidig og daglig har vært beskjeftiget med vitenskapelige arbeider i Gehejmearkivet ydet meg betydelige fordeler». Lange måtte arbeide i fremmede omgivelser, helt alene. I Lagerheims fravær kunne han henvende seg til Piper, men legasjonsråden ville helst se den langtekkelige affæren endelig virkelig satt i gang, og la mindre vekt på brysomme prinsipper. Fra tid til annen oppholdt enkelte norske embetsmenn seg i København, og Lange rådførte seg blant annet med amtmann Christian Birch-Reichenwald. Ellers var han alene med sine bekymringer. I slutten av juli regnet han med at det ville bli spørsmål om å frafalle fordringen på de norske Tegnelser og Registre mot vederlag i diplomer fra Gehejmearkivet og å avstå en del av München-diplomene mot vederlag i diplomer fra den Arnamagnæanske Samling. Da han bare hadde fullmakt til «å motta og kvittere», måtte han nå søke om å bli bemyndiget til «å forhandle og komme overens med den danske kommissær». Slik fullmakt ble utstedt den 3. august og sendt til Lange den 9. s.m.

Kommissærenes forhandlinger i 1850

Allerede den 30. juli ble et preliminærmøte avholdt. Lange ville ikke overskride mulighetenes grenser. I første rekke ønsket han å få rede på hva han kunne regne med ved å gi avkall på Tegnelsene. Wegener kunne ikke gi noe løfte, men bedyret at han ikke tenkte å avspise ham med «noen få blad». Han lot utarbeide fortegnelser over arkivalier fra tre norske samlinger i Gehejmearkivet, og Lange fikk anledning til å se listene. Disse inneholdt bare registrant- og dokumentnummere uten å nevne hva de enkelte nummere sto for. Lange måtte nøye seg med dette og med Wegeners forsikringer om at prinsippene trengte ingen «ytterligere redaksjonsforandring, men inneholdt all den betryggelse som passende kunne gis når uttrykket «forening etter gjensidig billighet» skulle være en sannhet». Etter noen dagers overveielse erklærte Lange skriftlig den 6. august at «de foreløpige meddelelser og opplysninger han hadde fått, hevet de betenkeligheter han næret med hensyn til de offisielle prinsippers rette forstand», og at han frafalt ønsket om noen redaksjonell endring. Det er lite som tyder på at han følte denne erklæring som en betingelsesløs kapitulasjon overfor et diktat; han begynte å leve i den illusjon at han hadde med en åpen og forståelsesfull kollega å gjøre.

Grunnsetningene var vedtatt; de faktiske forhandlingene kunne begynne. På det første møte den 23. august la Wegener frem de erklæringer hans instruks foreskrev: om rettsgyldigheten av det norske forbehold, om de traktatmessige forpliktelser og om de interesser danske og norske historikere måtte ha. Etter at Lange hadde svart, gikk kommissærene over til de faktiske drøftelser. De kom overens om at arkiver ved Innenriks-, Justis-, Krigs-, Marine- og Utenriksministeriene skulle bli behandlet. Under visse betingelser kunne Gehejmearkivet komme på tale, og Norge stilte dessuten krav også overfor den Arnamagnæanske Stiftelse. Ministeriene ble av utenriksministeren 29. juni anmodet om å sende fortegnelser over de arkivalier som kunne avgis til Norge, men da de ennu ikke var mottatt, måtte neste møte utsettes på ubestemt tid.

Fortegnelser over norske saker i Innenriksministeriet som for størstedelen stammet fra Rentekammeret var utarbeidet av kammerråd Alfred Rosenstand-Goiske, og var ferdig den 6. september. Den inneholdt en mengde poster av de forskjelligste emner, og ble behandlet i to møter den 13. og 14. september. Wegener hadde innvendinger mot 31 poster, blant annet mot «H. Sehesteds godser», «Tønsbergs prostigods» m.fl. Lange protesterte, men etter en gjen-

tatt kontroll maktet han ikke å redde flere enn fire dokumenter i Tønsberg-pakkene. Hele september forløp før den neste fortegnelse ble ferdig. Listene utarbeidet av arkivar H. P. K. Møller i Justisministeriet ble diskutert den 30. september og 11. oktober. Wegener gjorde igjen tallrike strykninger. «Fortegnelse over Akershus Slotts breve», en fortegnelse over adelige i Norge, Vibes rapport over biskop Deichmanns forhold kan nevnes som eksempler på ting han holdt tilbake. Lange godtok imidlertid Wegeners forklaringer, og gang på gang frafalt han sine krav.

Med disse fem møter avsluttet Lange sitt ophold i Danmark i 1850. Han lengtet hjem. Fem måneder var han borte fra sin familie; på et så langt fravær hadde han ikke vært forberedt ved avreisen. Allerede den 8. september søkte han om tillatelse til å avbryte arbeidet og reise hjem, da han forutså at gjennomgåelse av arkivlistene ville kreve lengere tid og vanskelig kunne fullføres i løpet av høsten. Fra midten av september gikk han med reisetillatelsen i lommen. Det som bekymret ham meget var det uordnede forhold med den Arnamagnæanske Stiftelse. Siden 22. januar 1849 hadde den ikke latt høre fra seg til tross for Kultusministeriets gjentatte purringer, siste gang 18. mai 1850. Han førte private samtaler med enkelte medlemmer av kommisjonen, og drøftet saken også med Wegener. Stiftelsens passivitet var ubehagelig også for den danske kommissær da prinsippene knyttet sammen offentlige arkiver og private samlinger. Wegeners forhandlinger kunne ikke bli fullført før en overenskomst mellom Lange og Stiftelsen var sluttet. Det var stor fare for at disse drøftelser ville bli forlenget og komplisert av den arnamagnæanske sendrektighet. Stillingen i september 1850 gjorde adskillelsen av de to krav ønskelig. Lange – ikke helt uten Wegeners innflytelse – forandret det norske opplegg. Foreløpig kunne han ikke bestemme seg for helt å skille saken med den Arnamagnæanske Stiftelsen fra Norges øvrige krav. Han så i en sammenkobling av kravene en viss garanti for at kommisjonen ikke ville kunne trekke avgjørelsen ut i det uendelige. Men for å få «en fra norsk side uoppgivelig rett» fyldestgjort til begge parters tilfredshet, foreslo han et makeskifte. Mot de omtalte tre kodices og ca. hundre fascikler fra den arnamagnæanske diplomsamling tilbød han samtlige danske diplomer, ca. 4000 nummer, i München-samlingen. Tilbudet ble lagt frem for kommisjonen i et brev datert 27. september, stilet til Wegener og sendt til Stiftelsen gjennom det danske Kultusministerium den 7. oktober. Den 13. oktober 1850 reiste Lange fra København.

Lange hadde liten grunn til å være fornøyd med resultatet av sitt fem-måneders opphold. Norges rett til igjen å ta opp arkivforhandlingene ble anerkjent, men grunnsetningene for disse forhandlinger ble fastslått i et dansk diktat i det vesentlige ført i pennen av gehejmearkivaren. Lange hadde ingen mulighet for å få ett ord med i laget ved avfattelsen av de enkelte ministeriers arkivfortegnelser, og kunne ikke forhindre at Wegeners annengrads kontroll ytterligere desimerte dem. Samtidig slo han av på den norske fordring overfor den Arnamagnæanske Stiftelse; kravet om tilbakelevering av utlånte diplomer ble endret til et tilbud om et makeskifte. Utsiktene for forhandlingenes utfall var ikke gunstige. Overfor den arnamagnæanske kommisjons – riktigere sagt dens sekretærs – passive uthalingstaktikk sto Lange maktesløs, overfor gehejmearkivarens overlegne diplomati strakte Lange våpen. Etter utallige meningsutvekslinger i fem måneder skilte den norske kommissær seg fra sin danske kollega med det inntrykk at den sistnevnte «handlet i åpen redelighet i ett og alt». Wegener hadde all grunn til å være tilfreds.

Den arnamagnæanske taushet brytes og en avtale om makeskifte kommer i stand

Med Langes avreise fra København inntrådte en lang pause i forhandlingene. I midten av februar 1851 orienterte Wegener sin norske partner om fremgangen i utferdigelsen av arkivfortegnelsene i de enkelte ministerier og om den vedvarende arnamagnæanske taushet. Han fremkastet da den tanken at forhandlingene om de offentlige arkiver burde avsluttes uten å vente på en reaksjon fra Stiftelsen, og av den grunn burde man forandre prinsippene. Lange var overrasket over forslaget, og kunne i dette ikke se noen fordel for Norge. Åtte år tidligere var den norske reklamasjon satt i gang, og den 27. september 1850 hadde han lagt frem tilbud om makeskifte, men kommisjonen vegret seg for å ta standpunkt til noen av alternativene. Lange visste hverken ut eller inn. Det eneste middel til å tvinge Stiftelsen til forhandlingsbordet så han nettopp i det presset den danske regjering kunne utøve. Men ble Norges fordring på statlige arkiver skilt fra den arnamagnæanske sak, ville denne hjelp falle bort; det var prinsippene som koblet de to krav sammen.

Før Lange ville uttale seg om endring i prinsippene, ville han kjenne kommisjonens svar på sitt tilbud av 27. september 1850. Den 10. april 1851 henvendte han seg igjen til Lagerheim og ba ham ta opp saken med den danske regjering. I utenriksministerens

fravær talte gesandten først med kultusministeren. Madvig forsøkte å forklare den situasjon den arnamagnæanske kommisjon befant seg i: den måtte enten avstå fra en rett, eller nekte å gjøre det og eventuelt få en rettssak på nakken. Utenriksminister Reedtz påpekte regjeringens ubehagelige stilling ved at Moltke i sin tid også hadde trukket Stiftelsens sak inn i prinsippene, og hadde uttalt seg om enkelte grupper av dokumenter – også i privateie – som om de uvegerlig måtte avleveres. Derved hadde han overtrådt grensen for regjeringens kompetanse. Også Wegener forsvarte kommisjonen mot mistanken om at den skulle ha handlet med beregning når det bare dreide seg om treghet og ubesluttsomhet. Wegener forsømte ikke anledningen til også å vinne Lagerheim for en endring av prinsippene. Etter disse samtalene oppnådde Lagerheim så meget at Reedtz den 29. april ba Wegener enten umiddelbart eller gjennom Kultusministeriet å oppfordre kommisjonen til «å bryte sin uforklarlige taushet». I sitt svar av 1. mai anbefalte Wegener at avsnitt D i prinsippene skulle falle bort slik at de offisielle forhandlinger kunne fortsettes og avsluttes, mens det ville bli overlatt det norske Kirkedepartement og den arnamagnæanske kommisjon innbyrdes å avgjøre deres mellomværende ved overenskomst eller ved rettssak. Utenriksministeren var ikke sen om å presentere Wegeners idé som regjeringens forslag. Den 3. mai 1851 ba han Lagerheim å forespørre ved den norske regjering om den ville samtykke i at punkt D i premissene ble strøket. Lagerheim berettet den 5. mai om den nye vending. Hans fremstilling fulgte Wegeners, og han søkte om fullmakt til å kunne gå med på å skille de to saker: forhandlingene med den danske kommissær fra forsøkene på å komme på talefot med den arnamagnæanske kommisjon.

Det så ut til at Wegener igjen ville lykkes i å få gjennomført sin plan. Han måtte meget vel vite hvilke utsikter man hadde for å få i stand en avtale mellom den norske kommissær og kommisjonen, og ville ikke risikere at resultatet av hans egne forhandlinger ikke skulle kunne settes ut i livet på grunn av at forsøkene med den Arnamagnæanske Stiftelse ikke ville føre frem. Denne gang oppholdt imidlertid Lange seg i Christiania, fjernt fra all påvirkning av Wegener og veiledning fra legasjonen. Han var godt informert om forholdene; både Lagerheim og Wegener hadde skrevet til ham i begynnelsen av mai. Hans svar (5. og 9. mai til Lagerheim og 9. mai til Wegener) vitnet om besluttsomhet. Før han ville bestemme seg for å skille de to krav fra hverandre, ville han kjenne kommisjonens

svar på sitt tilbud. Hans inntrykk var nemlig at «de ikke ville si ja og ikke turde si nei». Han mente at de visste meget godt hvordan det forholdt seg med diplomene som de ikke ville avlevere. De befant seg nå i en knipe, og han ønsket ikke å befri dem derfra. Til tross for invitasjoner både fra Lagerheim og Wegener reiste han ikke fra Christiania, fordi han ville være til stede når Kirkedepartementet avfattet svaret på den danske forespørsel.

Lagerheims rapport av 5. mai om det danske forslag av 3. s.m. ble av utenriksminister Stierneld sendt til Kirkedepartementet. I sitt svar av 3. juni 1851 fastslo departementet at i punkt D overtok den danske regjering noe som kunne oppfattes som en forpliktelse til å bringe i orden et oppgjør med kommisjonen som det norske Kirkedepartementet helt siden 1843 hadde bestrebet seg for. Med punkt D var den danske regjering kommet inn i bildet som en slags mellommand, og den ønsket nå å bli løst fra dette «hverv». Det forekom departementet betenkelig å la den danske regjering tre tilbake før noe svar var innløpet. Bare under de betingelser kunne departementet erklære seg villig til å gå med på forandring i prinsippene, at den danske regjering skulle skaffe svar fra kommisjonen og at sistnevnte samtidig tilbakeleverte også de i sin tid tilsendte originale kvitteringer og dokumenter.

Kirkedepartementets svar på det danske forslag av 3. mai 1851 ble den 20. juni overrakt utenriksminister Reedtz. Nå gjaldt det for enhver pris å få den arnamagnæanske kommisjon til endelig å sende den erklæring den hadde lovet allerede 22. januar 1848. Nøyaktig samme dag, den 20. juni, lå erklæringen ferdig til ekspedisjon på kommisjonens bord, og dens tilblivelseshistorie er følgende:

Etter at Kultusministeriet tre ganger (18. mai og 7. oktober 1850 og 22. april 1851) hadde purret på svar, tok kommisjonen i slutten av mai den norske reklamasjon opp til drøftelse. Professor Larsen betraktet Stiftelsen som den lovlige eier av de etterspurte arkivsaker som den forlengst hadde vunnet hevd på. Regjeringen var ikke kompetent til å pålegge Stiftelsen å avlevere noe, og Norge burde henvises til domstolene med sitt privatrettslige krav. Forhandlinger om makeskifte burde imidlertid føres, og overenskomsten forelegges regjeringen til godkjennelse. K. Gislason og C. C. Rafn var enige med Larsen i de to første påstander, men ville ikke vite noe av dokumentenes avlevering eller utbytting. Werlauff ville stemme «for tilbakelevering av diplomer til det land hvorfra de opprinnelig var kommet og hvor de alene hadde deres rette betydning». En komité

burde forhandle med den norske kommissær på grunnlag av tilbudet av 27. september 1850. Ørsted var i det vesentlige enig med Werlauff. Kommisjonens flertall (Larsen, Gislason og Rafn) uttalte seg altså mot at den norske reklamasjon skulle behandles i sammenheng med Norges traktatmessige krav overfor statlige arkiver, men det var også flertall (Larsen, Werlauff og Ørsted) for at en komité nedsatt av Universitetets konsistorium sammen med Lange skulle diskutere det norske forslag om makeskifte. Erklæringen forfattet av professor Larsen ble den 24. juni oversendt Kultusministeriet. Samtidig ble også konsistoriet tilstillet kopi.

På den tid oppholdt den norske kommissær seg fremdeles i Christiania. Det var igjen – som også i 1850 – gesandtskapet i København som ba Lange om å reise ned og være ved hånden i tilfelle en vending i situasjonen skulle forlange hans nærvær. Mot slutten av juni syntes Lange selv at tiden var inne, og han ankom til København den 30. s.m. Den viktigste oppgave var da for ham nøye å følge utviklingen i den Arnamagnæanske Stiftelse. Kultusministeriet ga den 7. juli fullmakt til Konsistoriet å nedsette en komité til å forhandle med Lange om bytte. Den 10. juli utnevnte konsistoriet Werlauff, Allen, Gislason og Thorsen til å drøfte med Lange betingelsene for et makeskifte og å gjøre forslag til konsistoriet. For sikkerhets skyld anmodet konsistoriet også det juridiske Fakultet om å uttale seg om Stiftelsens eiendomsrett til sine samlinger for det tilfelle at partene ikke skulle kunne bli enige om et makeskifte. Fakultetets svar gikk ut på at «Stiftelsen måtte utvilsomt antas å ha vunnet hevd på de omhandlede gjenstande».

Dagen etter at den arnamagnæanske komité var blitt utnevnt, var Lange allerede informert om dens standpunkt overfor hans tilbud av 27. september 1850. Han regnet med at tre av de fire medlemmer ville gå med på et bytte hvis det norske tilbud ble utvidet og ville omfatte den alminnelige del av München-samlingen, samtlige danske diplomer som da berodde i det norske Riksarkivet, bruddstykker av saga-manuskripter og lignende som i de siste årene var blitt funnet i Riksarkivet, og en del av konferanseråd Andersens samling i Universitetsbiblioteket. Lange anså det danske motforslag fordelaktig for Norge, og den 11. juli berettet han om det til Kirkedepartementet. Etter hans syn kunne de tre første krav uten videre oppfylles, bare for det fjerde skulle man søke om Det akademiske Kollegiums samtykke. Departementet oversendte Langes beretning til Universitetet, og ved sakens behandling i Kollegiet erklærte P.

A. Munch seg skriftlig om at «det av den danske kommisjon forlangte vederlag var i alle dele langt under verdien av den samling Norge derfor ville erhverve, og at Universitetet ikke skulle betænke seg på å bidra til at byttet skulle kunne komme i stand». Også Universitetets bibliotekar, F. Keyser, mente at «ved avståelsen av en del av de Andersenske samlinger skulle kunne oppnås et viktig resultat, og dette var grunn til å samtykke». Den 30. juli ble Kollegiets samtykke skriftlig meddelt Departementet som fra sin side den 2. august underrettet Lange om at det ikke var noe mere til hinder for makeskiftet.

I løpet av august 1851 avholdt den arnamagnæanske komité flere møter, men kunnne ikke bli enig om en enstemmig erklæring. Flertallet (Werlauff, Allen og Thorsen) foreslo at Stiftelsen skulle avgi Norge tre kodices (Den røde bok, Bergens kalveskinn og et bind med dokumenter vedkommende Trondhjems stift og domkirke) og den arnamagnæanske norske diplomsamling bestående av 99 fascikler. Som vederlag ble det forlangt den alminnelige del av München-samlingen (omtrent 3100 numre), fragmenter av membranhåndskrifter (58 numre), omtrent 75 danske pergamentdiplomer fra Riksarkivet, en del faksimiler og den del av kanselliråd Andersens samling som etter nærmere undersøkelse av Werlauff og Thorsen syntes å vedrøre Danmark. Gislason kunne ikke tiltre flertallets erklæring, og var imot all forandring i Stiftelsens håndskrifts- og diplombestand. Komitéens innstilling datert 28. august ble sendt til Univeristetets konsistorium og meddelt også den norske kommissær. Lange tilskrev omgående Konsistoriet at han godtok flertallets forslag og innesto for dets oppfyllelse fra norsk side. Konsistoriet innberettet til Ministeriet både om det juridiske Fakultets uttalelse og om det inngåtte makeskifte den 13. september og ba om å få makeskiftet stadfestet. Approbasjonen ble gitt den 30. september, og både Konsistoriet og Lange ble underrettet om dette samme dag.

Prinsippene endres og kommissærenes forhandlinger avsluttes

Kommissærene hadde naturligvis ikke ventet med sine forhandlinger til den arnamagnæanske knute endelig hadde begynt å løsne. Wegener og Lange gjenopptok drøftelsene den 30. juni 1851. De fortsatte gjennomgåelsen av listene fra Justisministeriet. På samme måte som året før strøk Wegener mange poster, blant dem slike som «Klager fra almuen Søndenfjels i året 1585», «Almuens besværing i Trønde-

lag 1595», «Norges Riges etat i 1734», m.fl. Den andre forhandlingsdagen, 5. august, ble kommissærene ferdig med Justisministeriet, konstaterte at Utenriksministeriet ikke hadde noe å avlevere, gjennomgikk det lille som sto på Marineministeriets liste og sluttet med Krigsministeriet. Den tredje dagen, 10. september, fikk Lange endelig høre hvordan Wegener hadde tenkt å løse problemet med de norske Registranter og Tegnelser.

I 1823 hadde det Danske Kancelli nektet å avgi dem. Noten av 16. mars 1850 kunne derimot oppfattes som et løfte om avlevering avgitt av utenriksministeren og støttet av en erklæring fra justisministeren. Wegener var bestemt på å holde dem tilbake. For å oppnå dette ønsket han å gå frem på følgende måte: Først måtte fra norsk side den påstand at Gehejmearkivet som det kongelige husarkiv måtte ligge utenfor all fordring fra Norges side bli anerkjent, og derefter kunne man av dette arkivs norske samlinger tilby noe til vederlag mot at løftet av 16. mars 1850 ble betraktet som ikke gitt. Hensynet til de to impliserte ministre krevde forsiktighet. Wegener meddelte allerede ved første møte i 1850 at arkivalier fra Gehejmearkivet ikke kunne bli gjenstand for drøftelser, men samtidig antydet han at til gjengjeld for de norske Registranter og Tegnelser kunne han tenke seg å avgi en del norske arkivalier nettopp fra dette arkiv hvor Norge ikke hadde rett til å kreve noe. Som Gehejmearkivar var det Wegener selv som kunne bestemme hvilke arkivalier han var villig til å ofre. Han var på ingen måte villig til å skille fra Gehejmearkivet alle eller de verdifulleste norske dokumenter. Blant arkivets samlinger fantes det tre som var rent norske. Den første (registrert i Reg. 13) var den interessanteste fordi den i hovedsak inneholdt originale norske statsakter fra 13.–17. århundre. Den ønsket Wegener å beholde i sin helhet med unntagelse av noen få dubletter og konsepter når disse var innført nettopp i de norske Registranter og Tegnelser. Han mente at «disse aktstykker altfor meget vedkom Nordens alminnelige historie til at de skulle kunne utleveres». Den annen samling (Reg. 57) inneholdt «adskillig av ren norsk lokalinteresse», og herfra ble bare det som berørte danske konger, personer og forhold holdt tilbake. Den tredje samling (Reg. 79) var den største med meget blandet innhold, og besto av syv klasser. Den første klasse vedkom Norges historie i alminnelighet 1295–1730, den annen Norges regjering og offentlige saker, den tredje enkelte norske personer og deres gods i Norge, den fjerde norske forleninger, den femte enkelte norske

områder, byer og gårder, den sjette jordebøker og manntall og den syvende Finnmark og finnene. Av disse syv klasser tenkte Wegener å avgi den tredje og den femte med unntagelse av de aktstykker som også vedkom danske personer og forhold. Gehejmearkivaren forela hele opplegget for minister Madvig den 2. september, og det ble i sin helhet godtatt.

Etter at alle de andre arkiver var ferdigdrøftet, fastslo kommissærene den 10. september at de to betingelser den norske regjering stilte for opphevelsen av punkt D i prinsippene var oppfylt og at overenskomst kunne sluttes uten hensyntagen til den arnamagnæanske sak. Deretter ble listene over de utplukkede arkivalier i samlingene nr. 57 og 77 av Gehejmearkivet presentert Lange med en passende muntlig forklaring. Lange kunne ikke legge skjul på at han hadde håpet å få mere for de norske Registranter og Tegnelser enn Wegeners tilbud inneholdt, men på den annen side kunne han ikke annnet enn å la de grunnsetninger som hadde bestemt Gehejmearkivarens valg vederfares rett. Han erklærte i henhold til punkt A i prinsippene på vegne av den norske regjering at «så snart de arkivalier var mottatt av ham som nå var dertil bestemte, så hadde Norge mottatt alt som i følge traktater eller av noen som helst annen grunn kunne fordres fra danske offisielle eller private arkiver eller samlinger, og at den norske regjering frafalt enhver ytterligere fordring av denne art». Med Skrikes hjelp satte Wegener nå opp utkast til konvensjonen som også ble tiltrådt av Lange. Den 15. september ble utkastet sendt til Utenriksministeriet hvor det ble uforandret godtatt. Det var å forutse at ratifikasjonen ville ta flere uker, men da reversen var tilføyet forhandlingsprotokoller og årstiden var temmelig fremrykket ga ministeriet sitt samtykke til at den danske kommissær uoppholdelig skulle kunne begynne med avleveringene. Utenriksministeren innhentet nå kultusministerens uttalelse, og etter at Madvig hadde uttrykt sin tilfredshet med «en overenskomst, hvormed en ubehagelig og på enkelte stadier mindre heldig behandlet sak i en sømmelig form var bragt til en for begge parter tilfredsstillende avslutning», ble konvensjonen 22. september innstilt til ratifikasjon. Konvensjonen ble ratifisert den 24. september 1851. Utenriksministeriet sørget så for at den ble oversendt gesandten, og Piper sendte dokumentet til Stockholm den 18. september. Etter at også den svensk-norske konge hadde ratifisert konvensjonen, ble de to ratifiserte eksemplarer utvekslet den 13. oktober 1851.

Da Lange i brev av 24. september av Kyhn ble underrettet om at konvensjonen var blitt innstilt til ratifikasjon, og han hadde meddelt dette til Wegener, begynte sistnevnte å avlevere arkivaliene, og avleveringen ble avsluttet den 30. september. Det var til sammen 38 kasser arkivalier som utgjorde resultatet av Langes mangeårige anstrengelser.

Lange desavouert

Den 29. august godtok Lange den arnamagnæanske komités innstilling, og den 13. september tiltrådte han Wegeners utkast til konvensjon. Han hadde enda ikke rukket å sette opp en beretning til Kirkedepartementet om det oppnådde da han mottok brev fra P. A. Munch den 15. september. Munch skrev i sitt eget, Keysers og Ungers navn. De hadde hørt at Lange ville avstå til Danmark «alle i Riksarkivet i de senere år fundne oldskriftspergamenter» og dette hadde gjort dem skrekkslagne. De hadde trodd at det bare var tale om å avgi de fragmenter som kunne supplere enkelte defekte arnamagnæanske kodices. Nå spurte de om «det da var meningen at de danske skulle ha de kostelige, sjeldne levninger, for oss håndgripelige beviser på vår uavhengige litteratutid, for å begrave dem i den arnamagnæanske samling og innbilde folk at de var islandske?» For ikke å snakke om lovbruddstykkene. For en slik pris ville de ikke engang ha den Røde Bok, og hadde de anledning til det ville de protestere til det ytterste mot tapet av disse fragmenter. De ba Lange sende dem omgående noen beroligende ord.

For Lange kom dette brev som lyn fra klar himmel. Han svarte omgående, og forsøkte å forklare misforståelsen. Han hadde i sin tid blant sakene som skulle tilbys nevnt «de i Rigsarkivet fundne Brudstykker af Sagaer og lignende Literatur Levninger» som kunne supplere den arnamagnæanske manuskriptsamling, og med «supplere» hadde han tenkt å si at fragmentene bare skulle kunne komplettere enkelte mangelfulle kodices. Da Lange hadde lest Munchs uttalelse til Fakultetet om at det Norge kunne få langt overgikk det han selv ville gi, betenkte han seg ikke på å avgi samtlige fragmenter, lovfragmentene medregnet. Og så rørte Lange ved det vesentlige i uoverensstemmelsen mellom dem da han spurte: «Står vårt bevis for en norsk oldlitteraturs tilværelse så svakt at det avhenger av det sted, hvor en del bruddstykker for fremtiden forvares?» Han viste til Munchs uttalelse hvor han selv var inne på tanken om å bytte fragmentene med den Røde Bok, og hvor han kalte dette makeskifte

for et over all forventning heldig utfall av forhandlingene. Men hvis Munch, Keyser og Unger nå syntes at Norge tapte ved overenskomsten, så burde de skriftlig protestere mot at den ble godkjent. Han var overbevist om at han hadde handlet riktig og hadde hatt rett, og han ville innstille makeskiftet til approbasjon. Ville de tre protestere så ba Lange dem vedlegge også hans brev hvor han endte med å gjenta Munchs erklæring: «Det forlangte vederlag i alle dele langt er under verdien av den samling Norge derved erhverver». Derpå ville han leve og dø.

Den 16. september skrev Lange sin innberetning til departementet: han ga en kort fremstilling av forhandlingene og resultatet. Han vedla en avskrift av konvensjonen, og ba om at den måtte bli innstilt til ratifikasjon. Samtidig skrev han også til ekspedisjonssekretær Vilhelm Kyhn og meddelte at han fra Munch hadde fått «et glubsk brev». Munch beklaget seg på egne, Keysers og Ungers vegne over avgivelsen av Riksarkivets fragmenter og påsto at han hadde gitt for stort vederlag for de arnamagnæanske saker. Han var imidlertid overbevist om at han hadde fått i stand et godt bytte, og hadde sagt rett ut at de tre hadde urett. Lange ba Kyhn om å la Keyser lese innberetningen, og hvis de våget kunne de protestere. Han hadde tatt ansvaret helt på seg og fryktet det ikke.

Langes beretning ble sikkert lest både av Keyser og av andre. Det detaljerte kjennskap til hendelsesforløpet formådde ikke å få dem til å skifte mening. Drøftelsene mellom Kyhn og Keyser er ikke kjente. De førte til departementets brev av 22. september til Lange hvor det ble meddelt at «fordringen på avgivelse av den omhandlede del av den arnamagnæanske samling skulle frafalles som gjenstand for forhandlingene». Samtidig ga departementet uttrykk for det syn at betingelsene for et makeskifte kunne bestemmes i en senere overenskomst.

I et privatbrev til Lange av samme dato forsøkte Kyhn å forklare hva som var grunnen til at departementet nå ønsket en utsettelse av det arnamagnæanske spørsmåls endelige avgjørelse. Man hadde funnet at Norge måtte avgi dokumenter som man ike burde gi slipp på. Uttrykket «supplere» i Langes brev av 11. juli ble av Keyser, Munch og Unger oppfattet som å komplettere enkelte kodices, men ikke hele samlingen: de hadde bare tenkt på noen få fragmenter. Det var også vanskelig å gå med på betingelsen i forbindelse med den Andersenske samling som skulle sendes ned til gjennomsyn. Dette ville – etter norsk oppfatning – ta seg temmelig besynderlig

ut i sammenligning med «prinsippene» som ikke hadde gitt Lange adgang til danske arkiver. Naturligvis forsøkte Kyhn å vise forståelse overfor Langes vanskelige og ubehagelige stilling, hvor han «etter så megen kamp og møye» da befant seg, men han ville dog ikke unnlate å sette ham i stand til «omtrentlig å bli bekjent med den måte hvorpå saken i departementet hadde vært anskuet».

Langes stilling var fortvilet. Han forsøkte å hale ut den danske stadfestelse av makeskiftet. Minister Madvig lovet å trekke sin innstilling tilbake fra Kongens kabinett såfremt den ikke allerede var underskrevet. Lange håpet at dette ville lykkes, men den dagen han reiste fra København fikk han vite at makeskiftet mellom Norge og den Arnamagnæanske Stiftelse var blitt stadfestet av den danske konge, og at han sammen med Thorsen skulle sørge for utførelsen innen den 31. august neste år.

I Norge møtte Lange en urokkelig motstand som virket nedbrytende på hans krefter. Ved juletid 1851 skrev han til en dansk venn at «han følte seg i de første ukene etter hjemkomsten så ulykkelig over de vringlerier man gjorde ham i den arnamagnæanske sak at han nær hadde tenkt på å søke om dansk naturalisasjon og ansettelse i Gehejmearkivet». Selv om dette bare var «en flyktig tanke» var den likevel betegnende for hvor tungt Lange hadde tatt situasjonen etter desavoueringen og hvor feilaktig han hadde bedømt gehejmearkivaren.

Ikke desto mindre bestemte Lange seg for igjen å ta opp kampen om en endelig løsning av det arnamagnæanske problem, det vil si for hans makeskifteavtale – nå med sine egne landsmenn. I en lang innberetning datert 23. oktober 1851 sammenfattet han på ny sakens historie og erklærte høytidelig at han «etter fornyet samvittighetsfull overveielse ikke angret på hva han hadde gjort» og ba om departementets bistand for kongelig approbasjon. Han bedyret at «fortsatte underhåndsforhandlinger» ikke ville føre til et bedre makeskifte; til dette var motstanden i Danmark for stor. Departementet anmodet Keyser og Munch den 28. oktober om en ny erklæring i saken. Dette ga anledning for dem til igjen å fastslå at betingelsene for makeskiftet var «i visse henseender stridende mot fedrelandets sanne vitenskapelige tarv». Det vederlag Norge forpliktet seg til å gi var for stort; alene München-samlingen skulle kunne danne «ekvivalent for hva der fra den arnamagnæanske samling skulle avgis». Men de to punktene i avtalen som gjorde det umulig for dem å erklære seg enig i en innstilling for approbasjon

var måten den Andersenske samling skulle deles på og tapet av fragmentene. Den første bestemmelsen fant de for nedverdigende. Angående den andre nektet de å medvirke i å avgi «et i norske hender beroende, for nordmenn og for tilkommende fremmede lett tilgjengelig bevis for Norges eiendomsrett til et sprog og en litteratur som hittil alt for ofte hadde vært gjort Norge stridig». De understreket også fragmentenes betydning som paleografisk læremiddel for den unge generasjon av sprog- og historieforskere.

Mot Keysers og Munchs uttalelse var Langes argumenter virkningsløse. Kirkedepartementet unnlot å innstille overenskomsten til kongelig stadfestelse i håp om å kunne oppnå modifikasjoner i den ved hjelp av det danske Kultusministeriet. I brev av 10. februar 1852 beklaget det norske Kirkedepartement overfor det danske at det ikke kunne tilråde kongen å approbere overenskomsten mellom Lange og kommisjonen som forhandlet på den Arnamagnæanske Stiftelsens vegne, og ba om det danske ministeriets medvirkning i forandring av to punkter. Fra norsk side ønsket man at den rent norske del av fragmentene skulle beholdes i Norge og at fordelingen av den Andersenske samling likeledes måtte bli foretatt i Norge. Departementet ga uttrykk for det håp at det ville bli mulig å bli enig om «et for begge parter tjenlig og hederlig oppgjør» før fristen for iverksettelsen av overenskomstens bestemmelser utløp den 31. august 1852.

Den norske henvendelsen voldte ingen store problemer i det danske Kultusministeriet. I et svarbrev datert den 25. februar ble det fastslått at det her dreide seg om et rettsforhold mellom Norges Riksarkiv og en Stiftelse som sto under Konsistoriet av Universitetet i København. Saken lå utenfor den danske regjerings kompetanse. Alt det Kultusministeriet kunne gjøre var «å anvende sine bona officia hos Universitetets Konsistorium, og etter sakens utfall forelegge kongen enten den allerede inngåtte overenskomst til forkastelse eller en ny, modifisert avtale til stadfestelse». Brevet fra det norske Kirkedepartement ble oversendt til den Arnamagnæanske Stiftelse.

Det er kjent at den arnamagnæanske kommisjon behandlet den norske henvendelsen i et møte i mai 1852. Stiftelsens sekretær, Jon Sigurdson, var av den oppfatning at kommisjonens innstilling ikke kunne gå ut på annet enn at «da der ved den ifjor opprettede konvensjon er gått til den ytterste grense av hva man har trodd at kunne gå inn på, ser kommisjonen ikke seg i stand til å gi sit bifall

til noen forringelse av det der fastsatte ekvivalent, men må, hvis ikke det der fastsatte oppfylles, anse det hele som bortfallt». Den skriftlige votering viste at av medlemmene var det Rafn og Gislason som støttet sekretæren, mens Werlauff, Thorsen og Ørsted var villige til å gå med på de i og for seg ikke betydelige innrømmelser den norske regjering hadde foreslått. Det kan imidlertid ikke sees at kommisjonen noen gang utferdiget et skriftlig svar i denne sak, og på den måten lyktes det sekretæren ennå i lang tid å beholde i sin helhet diplomsamlingen.

Konklusjon

De forhandlinger om norske arkivers avlevering fra danske arkiver og samlinger som tok til i 1843 ble henholdsvis avsluttet eller avbrutt i 1851–1852. De varte nærmere ti år. Initiativtageren var Christian Lange. Gjennom sine studiereiser ble han klar over hvor mange av kildene for Norges historie befant seg i utlandet, og hans planer om utgivelsen av et Diplomatarium Norvegicum ledet ham til tanken å forsøke å føre tilbake til Norge alle de arkivalier som enten stammet fra eller hørte til Norge. Tiden var imidlertid ikke gunstig for arkivaliers overføring fra det ene land til det andre. Både vitenskapens menn og opinionen betraktet historiske dokumenter som dyrebare skatter som utgjorde en del av nasjonens eiendom og ikke måtte føres ut av landet. I Danmark reiste både historikere og politikere seg mot regjeringen som ikke tok tilbørlig hensyn til tidens almene oppfatning. Det var gehejmearkivar Wegeners oppgave å verne om nasjonens interesser, og han utførte det vanskelige hverv på en glimrende måte. Han var den viljesterke og handlekraftige leder av en i alle detaljer gjennomtenkt aksjon, som mestret kunsten å dekke over et overlegent og kalt diplomati med skinnet av forståelse og godvilje, og som forsto ikke å legge altfor stor vekt på etiske momenter når de ikke fremmet hans sak. I Norge var Keyser og Munch ledet av den samme tidsånd. For dem var kodices og diplomer litterære minnesmerker fra det gamle Norge. Fra det Norge hvis folk fra gammel tid var en egen, særpræget nasjon med høy kultur. Kodices, selv de minste fragmenter av dem, var i deres øyne bevis for nordmennenes storhetstid i middelalderen før en forening med Danmark førte til en undertrykkelse av norsk nasjonalitet. Det var nettopp Rudolf Keyser som utformet denne romantiske nasjonalitetsoppfattelse, og det var P. A. Munch som arbeidet med å finne frem og gjøre kjent de litterære minnesmerker

for det politisk selvstendige og kulturelt særegne Middelaldernorge. Lange som saklig veiet dokument mot dokument måtte bli den tapende part når hans vurdering avvek fra den tidsånd Keyser og Munch representerte. Dette ble et hardt slag for ham. At han også var den tapende i forhandlingene med Wegener så han ikke så klart, og det ytterst beskjedne resultat smertet ham mindre.

Utbyttet av Langes forhandlinger var på alle måter ubetydelig. Fra den Arnamagnæanske Samling ikke en ting, fra de danske offentlige arkiver 38 kasser fyllt av rester som var blitt igjen etter Wegeners strenge seleksjon: det var alt Lange hadde oppnådd.

Kilder

Rigsarkivet i København:

Departementet for udenrigske Sager, I b, pakke 11. Akter vedrørende Arkivafleveringer til Norge, 1814–1847.

Udenrigsministeriet, I a, 1846–1856, Dossiersager, 1848–1856 Arkivsager, læg nr. 2.

Arkivvæsenets arkiv, Arkivregistraturer 4, Gehejmearkivet, Diverse Designationer etc. 1780–1882, nr. 35 A.

Arkivvæsenets arkiv, III Justitsministeriets Arkivkontor, nr. 13.

Arkivvæsenets arkiv, VIII Gehejmearkivet, Korrespondance, kopibok 1850–1852, nr. 16.

Arkivvæsenets arkiv, VIII Gehejmearkivet, Korrespondance, Wegeners embedspapirer 1849–1869, nr. 33.

Arkivvæsenets arkiv, VIII Gehejmearkivet, Korrespondance, Sager vedr. Arkivafleveringen til Norge 1822–1823, 1850–1851, nr. 75.

Universitetet i København:

Det Arnamagnæanske Instituts arkiv.

Riksarkivet i Oslo:

Opgjøret med Danmark. Forhandlinger angaaende Udlevering af Archivalier m.m. fra Danmark 1819–1851 (en pakke).

Riksarkivets kopibok, I. 1840–1872.

Riksarkivets journalsaker, 2. 1840–1845, 3. 1846–1850, 4. 1851–1858.

De private birkers endeligt

AF PAUL G. ØRBERG

En korrigeret oversigt

I dette tidsskrifts 3. bind side 92–110 skrev *Harald Jørgensen,* der indtil den 1. februar 1977 stod som leder af det sjællandske landsarkiv, en afhandling: *De private birkers endeligt. En oversigt.* I et indledende afsnit fortælles lidt om begrebet birk i almindelighed, men specielt om baggrunden for og tilblivelsen af forordningen af 3. juni 1809 om kalds- og birkerettigheder. Om birkernes almindelige forhold oplyses bl.a., at domme afsagt i birker under grever og friherrer kunne appelleres direkte til højesteret, mens den almindelige regel ellers var, at man fra herredsretten kunne appellere til landstinget (side 92). Her burde det nok udtrykkeligt have været oplyst, at de almindelige private birker i denne henseende var ligestillede med herredstingene, mens de kongelige birker indtil retsreformen i 1805 havde samme rettighed m.h.t. appel som de privilegerede private birker.[1] Men også de privilegerede birkers appelrettighed forsøgte man i 1805 at pille ved, og i forbindelse med afhandlingens emne er det værd at gøre opmærksom på, fordi der her er tale om et første lille tilløb til en udhuling af birkeretten. I en kancelliskrivelse til samtlige grever og baroner i Danmark gjorde man gældende, at denne ret til appel til højesteret ikke havde nogen velgørende virkning, men var en uforholdsmæssig bekostelig ordning. Den gav også »trættelyst og ondskab lejlighed og våben til chikane og forurettelse, samt leder til den tanke, at lands- og stiftsoverretterne er mindre nødvendige, end de anses for at være«. Man henviste til, at denne særret netop var afskaffet på de kongelige rytterdistrikters birker og bad om grevernes og baronernes samtykke til, at det også måtte ske på deres birker.[2] Det lykkedes virkelig at formå nogle til at afstå rettigheden, allerede i oktober 1805 således grev Danneskjold-Samsøe på Gisselfeld og grev Holstein på Ledreborg (Gisselfeld Klosters birk og Ledreborg birk).[3]

[1] Forordn. 1750 10/4. Forordn. 1805 6/9 par. 2.

[2] Kancellipromemoria 1805 21/9.

[3] Jacob Mandix: Haandbog i den danske Landvæsensret, bd. 1 (1813) s. 567. Collegialtidende 1805 s. 692.

Efter kundgørelsen af forordningen 1809 havde kirke- og birkepatroner ved embedsbesættelser kun en forslagsret, og dette sammen med andre bestemmelser betød efter Harald Jørgensens mening et indirekte slag mod de mange private birker. Forordningen satte en udvikling i gang, der i løbet af de nærmeste år havde til følge, at et ikke ringe antal private birker blev slettet af landkortet. Forordningen var ingen dødsdom over de private birker, men nedlæggelserne af birker kom for alvor i gang (s. 98–99).

Det indtryk, man her får af udviklingen, er imidlertid skævt, for i virkeligheden var man allerede *før* 1809 i fuld gang med at nedlægge birker, alene i Jylland nedlagdes således 1796–1808 ti små birker, hvortil kommer nogle private birker, som omdannedes til kongelige (mere herom senere). Hele det interessante spørgsmål om 1809-forordningens betydning for nedlæggelsen af birker bliver der kastet et godt lys over gennem en debat omkring en eventuel birkenedlæggelse få år efter at forordningen var udkommet.

Det centrale spørgsmål i denne debat, der afsluttedes i 1815, var, om tabet af birkeret (efter 1809 tab af ret til at foreslå kandidater til birkedommer og -skriverembedet) betød, at kongen (regeringen) dermed havde frie hænder til at gøre med birkejurisdiktionen, som han fandt for godt. I det aktuelle tilfælde drejede det sig om en herredsfoged, der samtidig var birkedommer og skriver ved et privat birk. Da han døde, mistede godsejeren, der ikke var adelig eller særlig privilegeret, sin birkeret (forslagsret), men hævdede, at det ikke indebar, at birket som sådant kunne nedlægges. Det kunne nok annekteres med andre embeder, men ikke inkorporeres i en anden jurisdiktion endsige udstykkes mellem flere. I første omgang påstod godsejeren, at 1809-forordningen i sin indskrænkning af birkerettigheden kun sigtede til retten til at kalde dommer og skriver, men her overfor hævdede kancelliet, at retten til at have et eget birk alene hvilede på retten til at kalde (efter 1809 foreslå) dommer og skriver. I anden omgang kom godsejeren direkte ind på hensigten med 1809-forordningen, som efter hans mening blot havde været at sikre kongemagten udnævnelsesretten til retsbetjentembederne, og at dette ikke krævede en ophævelse af birkejurisdiktionen. Her overfor gjorde kancelliet gældende, at selv om hovedformålet med forordningen kunne opnås ved at inddrage retten til at udnævne retsbetjentene, uden at godsejeren samtidig mistede sin ret til at opretholde jurisdiktionen, »så er det dog vigtigt for det almindelige, at jurisdiktionerne kommer under suverænens fuldkomne rå-

dighed, da bekvemme jurisdiktions-arrondissementer og velgørende reformer i domstolenes organisation, som i fremtiden kunne indføres, ellers for stedse ville blive hindrede ved hine private rettigheder». I den kongelige resolution af 20. juli 1815 hedder det, at det ikke kan antages for nogen lovgrundet regel, at en jurisdiktion i et tilfælde som det foreliggende skal forblive absolut udelt og uforandret, men da kongen anser det for lidet tilrådeligt, at samlet gods bliver underlagt flere jurisdiktioner, tilkendegives det kancelliet, at man kun i de tilfælde, hvor ganske særlige grunde måtte tilråde en hidtilværende godsjurisdiktions opløsning, skal foreslå noget sådant, men at man i alle andre tilfælde så vidt muligt skal søge at opretholde jurisdiktionens integritet, så længe godset vedbliver at være samlet under én ejer.[4] I det aktuelle tilfælde blev den pågældende birkejurisdiktion opretholdt, og episoden tjener til at understrege, at 1809-forordningen – i hvert fald officielt – på ingen måde måtte opfattes som et bagholdsangreb på de private birker. Alligevel kan der ikke herske tvivl om, at forordningen kom til at virke fremskyndende på den allerede igangværende nedlæggelse af private birker.

Andet afsnit af Harald Jørgensens afhandling giver en oversigt over nedlæggelser af birker i de to perioder 1809–47 og 1849–64. Disse oversigter er desværre behæftet med så mange fejl og især mangler, at en korrektion er absolut påkrævet. En rettelsesliste over åbenbare fejl findes bagest.

Skønt forfatteren i indledningen ganske rigtigt skelner mellem kongelige og private birker (også kaldet gods- eller proprietærbirker), opretholdes denne distinktion ikke i oversigtsafsnittene. Det gælder *Dronningborg birk,* Randers amt, som egentlig hed Det dronningborgske rytterdistrikts birk og naturligvis alle dage havde været et kongeligt birk (side 102). Men det gælder også nogle birker om hvilke det rigtigt oplyses, at birkeretten før 1809 var overdraget til kongen, men som forfatteren alligevel regner med til de private birker. Det drejer sig om *Hunderup birk* og *Lustrup birk,* Ribe amt (side 101). Ligeledes *Dronninglund og Hals birk,* Hjørring amt (samme side), hvor det oplyses, at godsets ejerinde i 1801 solgte birkeretten til kongen. Dette er dog ikke helt korrekt, idet der ved disse overdragelser ikke var tale om nogen afståelsessum

[4] Collegialtidende 1815 s. 577–84.

eller godtgørelse. Overdragelsesdokumentet er indført som et regulært skøde i landstingets skøde- og panteprotokol, hvor ejerinden den 7. marts 1801 skøder og afhænder til kongen den hende tilkommende birkerettighed at beskikke birkedommer og skriver. Desuden *Ballum birk* og *Møgeltønder birk,* Tønder amt, som den 31. juli 1807 blev overdraget til kongen. Endelig gælder det også *Avernakø birk,* Svendborg amt (side 102), som blev tilskødet kongen den 9. juni 1800.[5]

Imidlertid nævnes også et par birker, hvor forfatteren undlader at oplyse, at de tidligere var overgået til at være kongelige. Det drejer sig om *Voergård birk,* Hjørring amt (side 102), hvortil kongen havde fået tilskødet birkerettighederne den 16. marts 1803, og *grevskabet Ledreborgs birk,* Gl. Roskilde amt (side 107), der anføres som det sidst nedlagte birk i perioden 1849–64 (kgl. resol. 3. maj 1864), men allerede den 13. februar 1819 havde kongen fået tilskødet birkerettighederne (jfr. foran om dette birks afgivelse 1805 af appelretten til højesteret).[6]

Af en efterskrift side 110 fremgår det, at forfatterens kilde til oversigterne har været de trykte lov- og reskriptsamlinger. I litteraturlisten anføres ganske vist Traps Danmark, 5. udgave, og Mogens Lebechs afhandling om de gamle jyske retskredse i Jyske Samlinger 5. række 2. bind, men disse værker er slet ikke udnyttet systematisk. Det samme gælder for så vidt også reskriptsamlingen, som to nedlagte birker herfra savnes i oversigten. Det drejer sig om *Saltø, Harrested og Førslev birker* (een jurisdiktion), Sorø amt, som nedlagdes i henhold til reskript af 10. marts 1819 og indlemmedes i Øster (og Vester) Flakkebjerg herred. Desuden *Lundbæk og Pandum birk,* Ålborg amt, som nedlagdes fra den 1. februar 1834 i henhold til reskript af 20. november 1833. Det indlemmedes i Hornum-Fleskum herreders jurisdiktion.

Hvordan forfatteren har bygget udelukkende på reskriptsamlingen fremgår af den ejendommelighed, at han ikke i teksten har medtaget *Conradsborg birk* på Lolland (nedlagt 20. juni 1809), fordi det ikke figurerer i reskriptsamlingen (efterskriften side 110), skønt vedkommende birk indgår i det sjællandske landsarkiv med et ganske ordinært birketingsarkiv. Af lollandske birketing mangler

[5] Viborg landstings skøde- og panteprotokol 1799–1804 (B 24–715) fol. 366, jfr. Collegialtidende 1802 s. 649.

[6] Smst. s. 649. Viborg landsting smst. fol. 697. Collegialtidende 1819 s. 246.

også *Nielstrup birk,* som eksisterede indtil 1814.[7] Det synes som om forfatterens ræsonnement har været, at da det her handler om et særligt kongeligt prærogativ, må ændringer være foregået ved en kongelig resolution eller et kongeligt reskript og følgelig være optaget i reskriptsamlingen. Men under et enevældigt styre er enhver regeringshandling at anse som et udtryk for kongens vilje, og principielt udtrykker således en kancelliskrivelse lige så fuldt hans ønske som en af ham personligt underskrevet resolution.

Med hensyn til de mange mindre private birker er det netop sådan i de første årtier af 1800-årene, at de nedlægges ved en kancelliskrivelse, og det betyder med andre ord, at yderligere en hel række birker mangler i Harald Jørgensens oversigt. Det drejer sig om følgende, alle jyske, birker:

Mariager Klosters birk, Randers amt, 16. juni 1815, under Onsild, Nørhald og Gerlev herreder.

Frisenvold birk, Randers amt, 13. oktober 1819, under Nørhald, Støvring og Galten herreder.

Kalø birk, Randers amt, 13. oktober 1819, under Sønder Djurs, Mols og Øster Lisbjerg herreder.

Clausholms (Amaliengårds) birk, Randers amt, 19. oktober 1819, under Øster Lisbjerg, Sønderhald og Galten herreder.

Vosnæsgård birk, Randers amt, 19. oktober 1819, under Øster- og Vester Lisbjerg herreder.

Børglum Klosters birk, Hjørring amt, 29. januar 1820, under Børglum-Jerslev herreder.

Ryssensten (Bøvling) birk, Ringkøbing amt, 17. oktober 1821, under Skodborg-Vandfuld herreder.

Resen (Krabbesholm) birk, Viborg amt, 8. december 1821, under Hindborg og Salling Nørre herred.

Skern birk, Viborg amt. Birkedommerembedet blev ikke besat efter den 11. juli 1815, men bestyredes af Middelsom-Sønderlyng herreder til 1820, da det gik op i herrederne.

Fussingø birk, Viborg amt. Birkedommerembedet blev ikke besat efter den 24. juli 1815, men bestyredes af Middelsom-Sønderlyng herreder til 1820, da det gik op i herrederne.

[7] Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Sorø amt I (1970) s. 83ff. Lollandske retsbetjentarkiver indtil 1919 (1964) s. 170f.

Løvenholm (Gjesingholm) birk, Randers amt. Den sidste birkedommer døde i 1806. 1807–1822 opføres embedet som ledigt i hof- og statskalenderen og udgår derefter.

Hevringholm birk, Randers amt. Birkedommerembedet opføres 1807–1822 som ledigt i hof- og statskalenderen og udgår derefter.

Hvis man følger Harald Jørgensens princip også at medregne birker, hvortil kongen tidligere havde fået overdraget birkeretten, skal desuden nævnes:

Overgård birk, Randers amt, som den 16. juni 1815 blev lagt under Gerlev, Nørhald og Onsild herreder, men birkeretten var tidligere afstået til kongen ved skøde af 1. marts 1803.[8]

Højslev eller Stårupgårds birk, Viborg amt, som den 8. december 1821 blev lagt under Fjends-Nørlyng herreder fra 1. januar 1822. Her var birkeretten allerede den 9. april 1804 tilskødet kronen.[9]

Endelig kan der på dette sted være grund til at gøre opmærksom på det eneste forekommende tilfælde af en privat jurisdiktion, som ikke er et birk, men et herred, nemlig *Lø herred,* Tønder amt. I 1579 fik Peter Rantzau skøde på Trøjborg og dermed fulgte også 'herredstingretten', i sig selv et enestående begreb. Hele herredet hørte således under en privatmand frem til den 10. august 1812, da kongen fik overdraget jurisdiktionen i herredet. På linje med almindelige herreder var Lø herred dog underlagt Viborg landsting og ikke højesteret som for de privilegerede birkers vedkommende.[10]

Harald Jørgensen opgør antallet af nedlagte private birker dels for perioden 1809–20, dels for hele perioden 1809–48. Nøjes vi med at se på det sidste tal (side 105), når han frem til, at der ialt er nedlagt 29 private birker (tallet burde kun være 28, men Ballum birk er talt med to gange). På baggrund af den ovenstående udredning er det let at indse, at dette tal er ganske misvisende. De birker, som enten altid havde været kongelige, eller hvortil kongen havde fået overdraget birkeretten før 1809, skal fradrages (tallet 28!), det drejer sig om ialt 8 (Hunderup, Lustrup, Dronninglund, Dronningborg, Voergård, Avernakø, Ballum og Møgeltønder), mens de direkte

[8] Collegialtidende 1807 s. 196.

[9] Smst.

[10] Traps Danmark 5. udg. bd. X, 2, s. 601.

manglende private birker skal lægges til, her er tallet 16 (Conradsborg, Nielstrup, Mariager Kloster, Frisenvold, Kalø, Clausholm, Vosnæsgård, Børglum Kloster, Ryssensten, Resen, Skern, Fussingø, Løvenholm, Hevringholm, Saltø-Harrested-Førslev og Lundbæk). Slutfacit med hensyn til nedlagte private birker i perioden 1809–48 bliver således 36.

Sammenfattende kan man altså sige, at nedlæggelsen af private birker i den omhandlede periode har haft et væsentligt større omfang, end det fremgår af Harald Jørgensens oversigt. Man må erindre, at det ikke er tallene 28 (29) og 36, der skal sammenlignes, idet Harald Jørgensen, som påpeget, medregner de birker, der før 1809 var overdraget til kongen. Med en vis ret kan dette naturligvis gøres, hvis man gør opmærksom på, at der er tale om en faktisk nedlæggelse af private birker, men i to tempi: først tilskødningen til kongen og kortere eller længere tid derefter ophævelse af vedkommende birk og indlemmelse i den eller de respektive herredsjurisdiktioner. Accepterer man denne beregningsmåde, når man op på ikke færre end 45 nedlagte birker (36 + de 8 foran i parentes anførte ÷ Dronningborg + Overgård og Højslev).

Rettelser:

Side 100:
Sidste afsnit: året 1813 – skal være: 1812.

Side 101:
1. linje: kgl. resol. af 1/1 1812 – skal være: 7/1 1812.
4. linje: i Djurs Sønderherred – skal være: i Sønder Djurs og Mols herreder.
Lustrup birk: birkeretten 31/7 overdraget kongen – skal være: 31/7 1807.
Hundslev kloster – skal være: Hundslund kloster. Godset hed imidlertid Dronninglund, efter at dronning Charlotte Amalie havde erhvervet det i 1690. Den rigtige betegnelse på birket er: *Dronninglund og Hals birk.*

Side 103:
Jægerspris, Svanholm, Egholm og Selsø birker. Disse birker sammenlagdes i hent. t. reskript af 27/11 1810, dog fandt der fort-

sat selvstændig protokollering sted. Fra 3/7 1832 at regne indgik birket i Horns herred (Sjællandske retsbetjentarkiver. Frederiksborg amt I (1965) s. 150ff.).

Side 104:

Junigrundlovens paragraf, der afskaffer adelens forrettigheder, er ikke par. 92, men 97.

Side 106:

I 1850 forsvandt Stensballegård birk i Skanderborg amt – birket bestod indtil 1919, og den pågld. embedsmand tituleredes indtil da herredsfoged i Voer-Nim herreder og birkedommer over Stensballegård birk (hof- og statskalenderen).

Holbækgårds og Rosenholms birker fordeltes mellem Rougsø, Sønderherred og Østerlisbjerg herreder – skal være: Rougsø, Sønderhald og Ø. herreder.

Langelands birk inddrages under Langelands Sønderherred – skal være: under Langelands herreders jurisdiktion.

Side 107:

Grevskabet Gyldenstens birk fordeltes mellem Skamby, Skovby og Vends herreder – skal være: ml. Lunde-Skam, S. og V. herreder.

Anvendte kilder

Udover de i fremstilling og noter anførte kilder er som hovedkilde anvendt en håndskrevet fortegnelse over retsbetjente og magistratspersoner samt birke-, by- og herredsskrivere i Jylland 1660–1847. Fortegnelsen, som er dateret maj 1894 i København, er uddraget af Rigsarkivets samlede fortegnelse. Den er udarbejdet af genealogen Julius Bidstrup, der i 1886 blev skriver i Kongerigets Arkiv og døde i 1910 som registrator i Rigsarkivet. Desuden det nørrejyske landsarkivs seddelregistraturer.

Statistisk måling af administrativ aktivitet

af Niels Petersen

I ARKIV 1977 s. 190–203 har to arkivarer, Poul Thestrup og Birgit Løgstrup, diskuteret muligheden af at anvende kvantitative metoder i den administrationshistoriske forskning, dvs. gøre strømmen af breve til og fra administrative kontorer til genstand for statistisk analyse. Det er vist første gang, dette spørgsmål er taget op til direkte behandling. Hvad der hidtil er udrettet på dette område, er dels meget lidt, dels fakultative undersøgelser til støtte for en bestemt bevisførelse.

Poul Thestrup har eksperimenteret med arkivet efter Fyns guvernement i det fynske landsarkiv. Arkivet har den praktiske fordel at være af overskueligt omfang. Målinger af en administrativ institutions korrespondancehyppighed er meget arbejdskrævende. Men bortset herfra er det et spørgsmål, om netop Fyns guvernement er velegnet til en sådan pilotundersøgelse.

Fyns guvernement var et atypisk fænomen i senabsolutismens administrative mønster. Det blev ikke oprettet, fordi der var særlig brug for en regional melleminstans for den fynske landsdel. Dets tilstedeværelse i årene 1816–1848 skyldtes, at man i to omgange – men af forskellige grunde – ønskede at holde en tronfølger borte fra hovedstaden. Dette problem kunne løses ved at sysselsætte vedkommende med administrativ praktik i kongerigets næststørste by. Herom vidner den omstændighed, at guvernementet under tronfølgerens rejser til udlandet i årene 1818–22 simpelthen gik i stå.

Atypisk var guvernementet også i den forstand, at det ikke var fast melleminstans mellem de lokale myndigheder og regeringskollegierne i København, men kun trådte i virksomhed ved en del af sagerne.

Poul Thestrup opererer med et formelt og reelt aktivitetsniveau. Det formelle aktivitetsniveau aflæses i antallet af journalnumre (sager) pr. årgang, medens det reelle aktivitetsniveau udtrykkes ved forholdet mellem antal indgåede skrivelser og antal journalnumre, den såkaldte j-kvotient, hvis størrelse antages at vise noget om, »hvor kraftigt sagerne behandledes« (s. 193).

Dette er muligvis rigtigt i det konkrete tilfælde med Fyns guvernement, men metoden er ikke generelt anvendelig. Den forud-

sætter, at journalnummeret repræsenterer en klart afgrænset »sag«, omtrent som ordet anvendes inden for retsplejen. I administrativ praksis er »sag« et mere upålideligt fænomen, hvis afgrænsning kan være underkastet praktiske hensyn. Således har et ministerielt kontor engang oplyst, at man aldrig journaliserede på en sag længere end til udgangen af året efter at den var oprettet. Var den stadig i live, startede man på et nyt journalnummer, renvojeret til det ældre nummer. Derved opnåede man i det daglige journaliseringsarbejde at kunne nøjes med at have to årgange i brug.

En ganske overfladisk undersøgelse af Danske kancellis journaler i perioden 1800–1848 viser, at der i periodens begyndelse sjældent er registreret mere end én eller et par enkelte ekspeditioner under hvert journalnummer, medens det i 1840'erne hyppigt forekommer, at ekspeditionerne bruger mere end den plads, der er afsat til registreringer under ét nummer, så man må »låne« plads hos nabonumrene. Hvilke slutninger tillader dette med hensyn til j-kvotienten? Måske står det i forbindelse med en ændret sagsbehandlingsteknik, men umiddelbart tør formodningen ikke strække sig længere end til en ændret sagsdannelsesteknik, måske blot en ændret registreringsteknik.

Udadtil står en administration til ansvar for de afgørelser, den træffer, men ikke for den sagssammenhæng, i hvilken afgørelserne tilvejebringes. Henvendelser fra to af hinanden helt uafhængige borgere kan materielt indgå i samme sag ud fra en eller anden bekvemmelighedsbetragtning. Hvis et permanent fænomen (f.eks. beskikkelse af medlemmer i en kollegial institution) jævnlig giver anledning til sagsbehandling, kan det køres som én sag, der lever sålænge den pågældende institution lever (»evighedssag«). Det medfører den fordel, at man til enhver tid har alle forakter samlet, men også den ulempe, at sagen vokser sig stor og belastes med forældet materiale. Dette undgås, hvis man opretter en ny sag hver gang, der er brug for en afgørelse. Problemet bliver så at tilvejebringe en forbindelse mellem disse enkeltsager.

Alt dette bevirker, at den materielle arkivenhed, vi kalder »sag«, ikke ret godt egner sig til statistisk bearbejdelse. Det er i hvert fald tvivlsomt, om der kan drages slutninger, der rækker ud over det kontortekniske.

Diskussionen i ARKIV kom heller ikke til så meget at dreje sig om betydningen af j-kvotienten, som om man til indikator for et administrativt aktivitetsniveau bør vælge antallet af indkommende

eller antallet af udgående skrivelser. Poul Thestrup foretrækker det første, Birgit Løgstrup det sidste.

Først en praktisk bemærkning. I de af centraladministrationens arkiver, der bygger på kancellisystem, har man normalt ikke – som tilfældet er i Fyns guvernement – en kronologisk registrering af indgående skrivelser ved siden af den egentlige journalisering. I et system, hvor mere end én skrivelse journaliseres på samme nummer, vil det være meget besværligt at konstatere antallet af indgående skrivelser. Fortegnelser over disse forekommer lejlighedsvis under betegnelsen kontrolbøger og har sikkert – af hensyn til restancekontrollen – været ført i langt større omfang end de er bevaret. Antagelig har de ikke været betragtet som integrerende dele af arkivet.

Når Poul Thestrup (s. 190) skriver, at en beregning af forholdet mellem antallet af indgåede skrivelser og antallet af oprettede journalnumre forudsætter, at det pågældende administrative organ ikke anvender et rentekammersystem, er det naturligvis rigtigt, da j-kvotienten jo altid vil være = 1. Men defineres j-kvotienten som forholdet mellem indgåede skrivelser og oprettede sager, giver netop rentekammersystemet en beregningsmulighed. Ved at optælle antallet af journalnumre, fra hvilke der ikke er noteret fremvisning, får man i hvert fald antallet af sager, der er afsluttet inden for en årgang.

Her møder vi igen spørgsmålet om sagsdannelsens betydning, endda i forstærket form, dels fordi »evighedssagerne« holder sig svævende over statistikken, dels fordi mange kontorer ikke eller kun delvis henlagde sagerne efter journalnummer, men efter en emnebetegnelse. Et eksempel på dette er beskrevet i Vejledende Arkivregistraturer (V.A.) XX, Koloniernes Centralbestyrelse, 1975, s. 38 ff.

Birgit Løgstrup har (s. 198) peget på spørgsmålet, om kvantitative undersøgelser i det hele taget kan udsige noget om arbejdsindsatsen indenfor immaterielle erhverv og sammenligner det med forsøg på at måle videnskabelig forskningsindsats gennem det producerede antal sider. Forestillingen om den slags ligefremme sammenhænge er naturligvis oplagt urimelig. Men tilsyneladende er Birgit Løgstrup og Poul Thestrup enige om, at svingningerne i antallet af skrivelser må kunne fortælle et eller andet. Det kan de sikkert også, eftersom der jo må være en årsag til svingningerne.

Man bør vistnok tage sit udgangspunkt i en erkendelse af, at det vi i et administrativt arkiv kalder »sager« ikke *er* sager, men er *spor*

af sager, hvis behandling foruden i produktion af arkivalier har bestået i undersøgelser, overvejelser, samtaler, beslutninger m.v., altsammen immaterielle fænomener, som vi kun kan følge i det omfang, de har sat sig spor i arkivalierne. Principielt må vi gå ud fra, at der ikke er nedskrevet mere end nødvendigt, omend mere eller mindre vidtløftigt og mere eller mindre bundet af traditioner og vaner. Arkivalierne er en kommunikation fra deltagerne i den administrative proces, dels til samtiden gennem det der sendes ud som resultat af processen, dels til eftertiden gennem det der henlægges i arkivet.

Typisk materialiserer administrative processer sig gennem modtagelse og afsendelse af skrivelser. De traditionelle journalsystemers opgave var netop korrespondanceregistreringen og egentlig ikke andet. Skriftligt materiale, der ikke rummer korrespondance, f.eks. forarbejder til et lovforslag, hvis fremsættelse bliver opgivet, har ofte fået en noget tilfældig skæbne, fordi afsendelse eller modtagelse af et brev har været adgangsbillet til det ordnede arkiv.

Netop forarbejder til lovforslag og andet internt undersøgelsesmateriale er eksempler på spor af administrativ aktivitet, hvis omfang ikke kan aflæses i korrespondancestatistikken. Man bør nok fastslå, at det i hvert fald ikke er muligt alene af bevægelser i brevvekslingens omfang at drage slutninger om aktivitetsniveauet i en administrativ institution.

Selve ordet »aktivitetsniveau« har lidt af et positivt værdiindhold. Poul Thestrup mener, at antallet af høringer viser, hvor »kraftigt« en sag er behandlet. Nu er det sådan, at kritikken af den administrative procedure omkring den tid, hvor Fyns guvernement eksisterede, ofte beskæftigede sig med de omstændelige og meget tidrøvende høringer. Jfr. Jonas Collin i Dansk Minerva 1815: »Correspondance og Betænkningers Indhentelse bliver uden al Ende, og vorde et tilsyneladende lovligt Paaskud til at forhale Sagernes endelige Afgjørelse«. (ARKIV 1972 s. 19).

En statistisk undersøgelse af korrespondancen siger ikke noget om administrationens kvalitet eller effektivitet, men den har interesse gennem de variationer, den kan afsløre, hvad Poul Thestrup med rette fremhæver i sine afsluttende bemærkninger. Enhver variation må med logisk nødvendighed have en årsag, som kan efterforskes ved en nøjere analyse i det materiale, hvor den er konstateret.

Poul Thestrups prima facie forklaring på faldet i Fyns guvernements aktivitetsniveau 1818–22 kan umuligt anfægtes. Men han bør

nok være forsigtig med at bruge koincidensbeviser. Det er næsten altid muligt at finde et eller andet i det historisk kendte begivenhedsforløb, der kan tjene til at forklare en variation i den registrerede korrespondanceaktivitet. I Danske kancellis 1. departement voksede antallet af udgåede skrivelser fra 1839 til 1840 pludselig med ca. 60 %. Det kunne være fristende at undersøge, om tronskiftet på en eller anden måde kunne have forbindelse med det. En analyse af det registrerede materiale viser imidlertid, at før 1840 fik enslydende breve, der samtidig afgik til forskellige adressater, samme brevnummer, men fra og med 1840 fik hvert brev sit nummer. Alene de første 100 brevnumre i 1839 dækker 145 afgåede skrivelser.

Denne lille fælde kan bruges til at demonstrere et uomgængeligt handicap ved måling af den administrative korrespondanceaktivitet: ingen der førte de protokoller, der udgør vort grundmateriale, har et øjeblik tænkt på, at nogen en dag ville finde på at tælle og statistisk bearbejde deres indførsler. Der er uden tvivl muligheder i den slags analyser, men kun hvis man lader forsigtigheden og ikke forventningerne råde.

Hvad endelig angår spørgsmålet, om det er bedst at tælle indgåede eller udgåede breve, må svaret være, at teoretisk kan det være lige meget. Det afgørende er, hvorledes man kan komme på sporet af variationer. Man kan for den sags skyld måle den hyldeplads, de enkelte årgange journalsager beslaglægger, hvis man kan tage højde for kassation og henlæggelser uden for journalplanen.

Men det årlige antal af udgåede skrivelser er nok den dataserie, det i hvert fald med et kancellisystem er lettest at få hold på, fordi registreringen er foregået nogenlunde ensartet over lange perioder. Forsåvidt er Birgit Løgstrups sammenligning med blodsænkningsanalyserne ganske rammende. En signifikant ændring i antallet af udgåede skrivelser er et signal om, at patientens tilstand måske ikke ligefrem er blevet forværret, men dog i en eller anden henseende forandret. I sig selv er tallene ikke særlig vigtige. Årsagerne til, at de forandrer sig, behøver heller ikke at være særlig vigtige, men de *kan* være det.

Københavns Universitets arkiv

*Et registreringsprojekt som kollektivt arbejde**

AF SUSANNE KROGH BENDER

»Saa lidt som ved andre store Ordningsarbejder er det dog næppe her muligt paa Forhaand at udkaste en Plan, der kan fastlægge alle Enkeltheder under den kommende Ordning« – Bjørn Kornerup 1950 (1).

Kornerups udtalelse kan stå som motto over arbejdet med registreringen af Københavns Universitets arkiv; registreringsprojektet har været præget af to faktorer: planlægningen har måttet foregå løbende, og personalet har været stærkt skiftende.

I denne artikel vil der først og fremmest blive redegjort for hovedlinierne i registreringsprojektet og for dettes organisation, medens detaljer kun i ringere grad vil blive omtalt.[2]

A. OPTAKTEN

1. Opgaven

Københavns Universitets arkiv har, blot for tiden indtil 1910, et omfang på næsten 300 hyldemeter. Et gammelt arkiv må nødvendigvis være noget forskelligartet i sin opbygning; uensartetheden bliver i dette arkiv forstærket p.gr.a. universitetets administrative struktur. Arkivets uensartethed var endnu mere fremtrædende gennem den måde, de tidligere ordninger var foregået på, hvorom mere neden-

* *Denne artikel er på grundlag af et oplæg fra Susanne Krogh Bender færdigredigeret under medvirken af Ejvind Slottved og Mogens Thøgersen i løbende kontakt med øvrige deltagere i gruppen. Vil vil her gerne takke hele gruppen for et positivt samarbejde fra projektets start til dets afslutning. Endvidere vil vi gerne takke alle andre på Rigsarkivet – ingen nævnt, ingen glemt – for megen god hjælp og forståelse for de problemer, som arbejdet har medført.*

[1] Notat om universitetsarkivet af Bjørn Kornerup 1950 31/1 i Arkivvæsenets arkiv, h. 701. Rigsarkivaren takkes hermed for at have givet tilladelse til at citere dette notat.

[2] Generelt henvises til Vejledende Arkivregistraturer (VA) XXI, især de administrationshistoriske indledninger. – Om arkivets indhold jfr. Susanne Krogh Bender: Københavns Universitets arkiv som kilde til kultur- og lokalhistorie (Fortid og Nutid 1978).

for. På det tidspunkt, hvor nyregistreringen begyndte, var arkivet desuden i en såre utilfredsstillende paknings- og mærkningstilstand. Disse faktorer har sammen med de ovennævnte to karakteristika for projektet ikke gjort opgaven mindre.

Projektet er et eksempel på en opgave, der er blevet løst på initiativ udefra – den aktuelle anledning var planlægningen af et jubilæumsværk i anledning af Københavns Universitets 500 års jubilæum i 1979. I 1972 drøftedes sagen mellem universitetet og Rigsarkivet, der dog ikke så sig i stand til at afse ressourcer til udarbejdelse af den oversigt over kildemateriale til Københavns Universitets historie, man fra universitetets side var interesseret i at få udarbejdet. I stedet påbegyndtes i eftersommeren 1972 på universitetets foranledning udarbejdelsen af en sådan oversigt, muliggjort af en bevilling fra Statens humanistiske Forskningsråd.[3] – Den del af universitetsarkivet, der var afleveret til Rigsarkivet, nemlig arkivalierne frem til ca. 1910, var registreret i folioregistratur 175, udarbejdet af universitetsarkivar Victor Petersen i 1923. I forbindelse med arbejdet med oversigten over kildemateriale til Københavns Universitets historie viste det sig dog, at den tilsyneladende gode registreringstilstand kun var tilsyneladende: folioregistratur 175 lider af mangler i sig selv – herom mere nedenfor – og en del senere afleveringer omfattede mange totalt uordnede sager.[4] I månederne februar-marts 1973 blev der på Rigsarkivets 1. afdeling ansat en arkivarvikar og to studenter med det formål at gennemgå og registrere de uordnede dele af universitetsarkivet. I forbindelse med gennemgangen af den del af universitetsarkivet, der fandtes på universitetet, var der kommet materiale fra før 1910 for dagen; dette blev nu afleveret til Rigsarkivet og skulle også registreres. En egentlig omordning af universitetsarkivet var på dette tidspunkt ikke tilsigtet.

[3] Københavns Universitets Historie. Oversigt over arkivmateriale og vejledning i dets benyttelse. Af Henning Bender. Udg. af Redaktionskomitéen for »Københavns Universitet 1479–1979«.

[4] Hovedafleveringen af universitetsarkivet (dvs. tiden til ca. 1890) til Rigsarkivet fandt sted efter Victor Petersens død 1936. Den omfattede en del uordnede sager. I tiden 1940–61 skete en del efterafleveringer, dels af sager, der havde numre i folioregistratur 175, og som fortsatte allerede afleverede rækker for tiden ca. 1890–ca. 1910 eller var nye grupper, dels af uordnede sager. Se hovedindledningen til VA XXI.

2. Første løsning: Revision af folioregistratur 175

Fra slutningen af 1940'erne og indtil sin død i 1957 havde Bjørn Kornerup foretaget visse ordnings- og registreringsarbejder i Københavns Universitets arkiv. Således udskilte han pergamentsdokumenterne og påbegyndte desuden en seddelregistrering af arkivet, således at antallet af enheder nu fremgik; det er nemlig en af svaghederne i folioregistratur 175, at man ikke kan se omfanget af og ofte heller ikke yderårene for hver enkelt gruppe; denne mangel kunne dog afhjælpes ved tilføjelser i folioregistraturen. Dens største svaghed er dog, at mange af sagerne var ordnet »biblioteksmæssigt« efter realrubrikker eller saglige grupper. Dette fik Kornerup til at overveje en radikal omordning af arkivet, men han veg dog tilbage herfor, dels fordi der i den trykte litteratur findes henvisninger til numrene i folioregistratur 175, dels fordi han anså det for vanskeligt at ordne de ældre sager i arkivet proveniensmæssigt, da en del protokoller gennem tiderne er gået tabt. Kornerup foreslog derfor arbejdet indskrænket til: udfærdigelsen af seddelregistratur, justering af de saglige pakkers titler og visse ompakningsarbejder, bl.a. ompakning af Konsistoriums journalsager, de såkaldte »circularia«, der for tiden 1779–1875 befandt sig i smukke, men upraktiske lædermapper. Disse ønskede Kornerup bevaret, således at sagerne skulle pakkes i arkivpakker anbragt indeni mapperne. Endelig foreslog Kornerup visse restaureringsarbejder.[5]

I marts 1973 blev det besluttet at iværksætte den af Kornerup foreslåede ompakning af »circularia«, dog i arkivæsker og således at sagerne ikke skulle anbringes i lædermapperne igen. Samtidig skulle nummerrækkefølgen i sagerne kontrolleres. Ompakningen af »circularia« blev indledt i april 1973; herudover skulle de senere afleverede dele indordnes i den eksisterende ordning. Målet var på dette tidspunkt at foranstalte en mangfoldiggørelse af folioregistratur 175 i revideret form som en Foreløbig Arkivregistratur. Lædermapperne, som nu blev overflødige, men som i højeste grad er bevaringsværdige, skabte et problem, da Rigsarkivet ikke mente at kunne afse den fornødne plads til at opbevare dem. Efter forhandlinger viste universitetet sig imidlertid interesseret i at overtage en del af dem og at betale materialerne til en istandsættelse, medens Rigsarkivet betalte arbejdslønnen. I februar 1974 overførtes ca. 5 m istandsatte mapper til universitetet. Åbenbart har disse restaure-

[5] Se note 1.

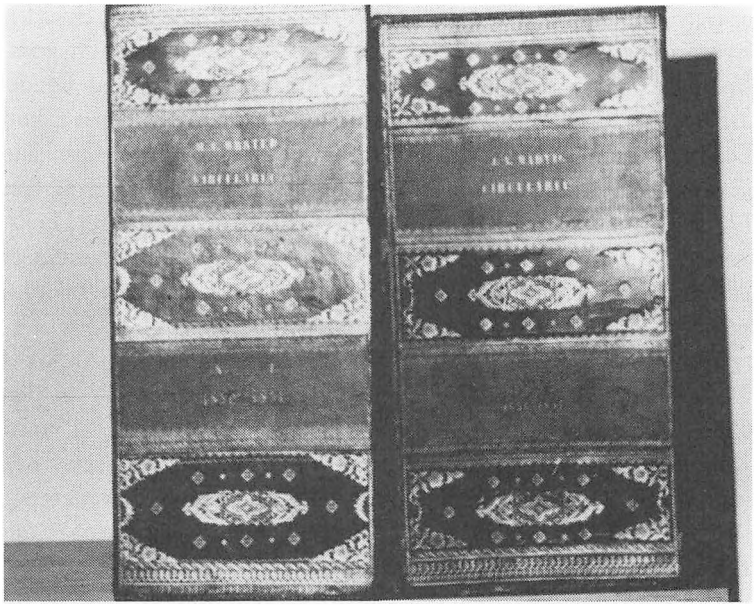

Lædermapperne til »Circularia« fra henholdsvis H. C. Ørsteds og J. M. Madvigs rektorperioder, 1850/51 og 1856/57.

rede mapper vakt begejstring på universitetet; i hvert fald ønskede man herefter at overtage resten på samme vilkår; de findes nu opstillet i Kommunitetsbygningen langs Nørregade. Se fig. 1.

3. Anden løsning: Bruddet med folioregistratur 175

Arbejdet med indordningen af efterafleveringerne var fra starten meget vanskeligt. Folioregistratur 175 har nok åbne numre, men ikke tilstrækkeligt mange. Et eksempel er indordningen af stipendiesagerne, der af Victor Petersen var ordnet alfabetisk efter stipendiernes navne, og som var blevet stærkt suppleret gennem efterafleveringen 1973. Men det værste var indordningen af sagerne efter Universitetets og Kommunitetets økonomiske forvaltning. Årsagen til dette problem må søges langt tilbage i tiden, og der er gjort rede for forholdene i den nye registraturs hovedindledning samt indledningen til grupperne 17 og 18 (Den økonomiske Forvaltning). Kort fortalt er problemerne opstået, fordi sagerne henhørende til den økonomiske forvaltning aldrig var blevet samlet og registreret, mens arkivalierne befandt sig på universitetet. Dele af materialet indgik i folioregistratur 175, fordi det tilfældigt var havnet i Konsistoriums

arkiv,[6] der udgjorde hovedmassen af folioregistratur 175; desuden havde universitetsarkivet i 1925 modtaget en del sager vedr. godsforvaltningen fra Landsarkivet for Sjælland m.m., efter at Landsarkivet havde fået dem fra Kvæsturen et par år forinden og kun beholdt en mindre del. Victor Petersen havde ikke fået ordnet alle disse sager henhørende til den økonomiske forvaltning, og hvad han havde fået med, var mildest talt utilfredsstillende registreret, f.eks. var der ikke skelnet nøjere mellem Universitetets og Kommunitetets økonomiske forvaltning, ligesom materiale af samme art og proveniens var anbragt i forskellige grupper i folioregistratur 175.

Da både universitetsarkivet og Universitetskvæsturens arkiv i 1940 var afleveret til Rigsarkivet, var sagerne henhørende til den økonomiske forvaltning endelig kommet under samme tag; men Kornerup fik ikke gjort noget ved dem: med sin seddelregistratur kom han igennem »Styrelsen i almindelighed« (det vil hovedsagelig sige Konsistoriums sager), derpå følger i folioregistratur 175 en række regnskabssager, som Kornerup sprang over, for igen at starte med Det teologiske Fakultet, som jo unægtelig stod hans hjerte nærmere.

Tilstanden var derfor intet mindre end kaotisk, hvad denne del af arkivet angår: en række protokoller og sager var ved ganske tilfældige skel delt mellem Universitetskvæsturens arkiv og universitetsarkivet. Da der i efteråret 1973 blev økonomisk mulighed derfor, blev der atter ansat en arkivarvikar med den særlige opgave at finde frem til de dele af Universitetskvæsturens arkiv, der lå før 1837, da Kvæsturen blev oprettet som et selvstændigt statsorgan (for kommunitetssagernes vedkommende var skellet 1844, da Kvæsturen overtog forvaltningen af Kommunitetets økonomi). Skulle sagerne før 1837/1844, udskilles og overføres til universitetsarkivet, ville Victor Petersens nummersystem bryde helt sammen, hvad sagerne henhørende til den økonomiske forvaltning angik.

Ved årsskiftet 1973/1974 diskuteredes det derfor at løse disse

[6] Betegnelsen »Konsistoriums Arkiv« gælder den del af universitetsarkivet, som blev ordnet og registreret af Kall Rasmussen i 1842. Arkivalierne er nummererede (de såkaldte KA-numre), men blev af Victor Petersen omnummereret. Hovedstammen i folioregistratur 175 udgøres af »Konsistoriums Arkiv«, hvortil kommer fakulteternes arkiver og nogle arkivalier henhørende til den økonomiske forvaltning m.m., idet der efter 1842 foregik en, omend ikke fuldstændig, samling af arkivalier i universitetsarkivet på universitetet.

problemer ved at ændre Victor Petersens nummersystem; men denne løsning viste sig hurtigt utilstrækkelig. Baggrunden var – foruden de allerede nævnte årsager – det faktum, at det ved gennemgangen af pakkerne med henblik på den revision, der skulle gøre det muligt at udarbejde en Foreløbig Arkivregistratur, havde vist sig, at de titler, de enkelte pakker eller grupper havde, var særdeles tilfældige, intetsigende eller direkte misvisende.[7] Dette var nu ikke udelukkende Victor Petersens skyld, idet han i mange tilfælde byggede på den ordning, der var tilvejebragt i 1842 af Kall Rasmussen for at bøde på det arkivalske kaos, bombardementet 1807 havde medført.

I løbet af foråret 1974 drøftedes det i gruppen at indføre et nyt nummersystem à la det for Rentekammerarkivet anvendte, og det blev i forsommeren opgivet at arbejde videre med Victor Petersens nummersystem. Når først dette var opgivet, var også den spændetrøje, folioregistratur 175's ordning havde lagt arbejdet i, væk, og der var åbnet muligheder for en omordning af arkivet. Gruppen begyndte derfor samtidig at udarbejde en skitse til en sådan omordning.

B. DEN NYE REGISTRATUR

Nyordningen og -registreringen er nærmere beskrevet i nedenstående afsnit: Løsning af konkrete problemer. Men først vil det være rimeligt at gøre rede for de vilkår, hvorunder arbejdet foregik, og de ressourcer, der var tilstede. Det er tidligere fremhævet, at personalet ved dette registreringsprojekt var stærkt svingende i antal og sammensætning, hvordan fremgår af det følgende; det svingende personaletal medførte atter, at det blev nødvendigt at organisere arbejdet på en anden måde, end hvis der havde været en mere fast stab. Hvordan arbejdet i gruppen var organiseret og fungerede, vil ligeledes blive beskrevet nedenfor.

Det bør fremhæves, at en medvirkende årsag til, at man i foråret 1974 turde gå i gang med en mere gennemgribende omordning af arkivet, givetvis også var det faktum, at der på dette tidspunkt var

[7] F.eks. findes der i folioregistratur 175 nogle pakker med titlen »Forskellige dokumenter, mest vedkommende universitetet« I og II (VP nr. 236 og 238). Det viste sig altovervejende at være indkomne sager til Konsistorium, som Victor Petersen ikke havde fået anbragt sammen med de øvrige indkomne sager eller i de sagligt ordnede pakker.

relativt gode muligheder for at lønne løs medhjælp, det vil hovedsagelig sige studentermedhjælp.

1. Personalets sammensætning

Fluktuationerne i personalet fremgår af note 8–12. Det er ikke sådan, at det har været de samme arkivarer, arkivbetjente, studenter, henviste arbejdsledige osv., der har været beskæftiget ved projektet hele vejen igennem. Studentermedarbejderne har i meget høj grad været rygraden i projektet; det er meget godt, sålænge de er der, men katastrofalt, når der er lavvande i kassen. Der har i perioden 1. febr. 1973 – 30. nov. 1977 været tilknyttet i alt otte forskellige studenter,[8] men rigtignok ikke alle samtidig; kun én af projektets i alt 27–30 medarbejdere har været med lige fra starten i februar 1973 og indtil afslutningen. Ingen af arkivarerne har været med hele perioden igennem, selv om der har været seks forskellige arkivarer eller arkivarvikarer tilknyttet projektet, hvortil kommer, at to af studenterne i en periode har fungeret som arkivarvikarer.[9]

Selve registreringsarbejdet er hovedsagelig foretaget af arkivarer og studentermedhjælpere samt projektets eneste arkivsekretær, der først kom til 1. april 1976, den dag, man p.gr.a. besparelser på én gang måtte afskedige fem studenter og en assistent, og hvor samtidig en henvist arbejdsledig måtte holde op, fordi studentermedhjælperne ikke var en konstant gruppe, og fordi der meget sjældent var mere end én fuldtids arkivar knyttet til projektet.[10] De henviste arbejdsledige udgjorde dog heller ikke en konstant gruppe, da AF-ordningen er bygget på ophør efter 26 uger, dvs. at de måtte holde op, netop som de var kommet så meget ind i arbejdet, at de kunne arbejde nogenlunde på egen hånd. Det samme problem gjaldt for mange af studenterne, der ofte måtte holde op ved finansårets start eller kort derefter; når der så kom en tillægsbevilling og dermed muligheder for i den sidste del af finansåret at ansætte nogle studen-

[8] Studentermedarbejdere: Bente Dahl Hansen, Birgit Herbild, Erik Kann, Synne Mølmark, Jørgen Broberg Nielsen, Bodil Scheller Nielsen, Gunvor Petersen, Mogens Thøgersen.

[9] Arkivarer og arkivarvikarer: Jørgen H. Andersen, Henning Bender, Susanne Krogh Bender, Birgitte Dedenroth-Schou, Karen Hjorth, Jørgen Broberg Nielsen, Ejvind Slottved, Mogens Thøgersen. – Arkivsekretærer: Inger Jensen.

[10] Medhjælp henvist af Arbejdsformidlingen eller under revalideringsordningen: C. Clausen, Werner Gutzeit, Jørgen Nielsen, Agnes Pazyj, Else Rohof, Dörte Schnack.

ter igen, måtte der udfoldes store – og ikke sjældent forgæves – anstrengelser for igen at få fat på de samme studenter for at undgå at skulle instruere nogle helt nye folk. For at sikre kontinuiteten måtte universitetet i flere tilfælde træde til med løn til projektets ældste studentermedarbejder i begyndelsen af et finansår.

Ompakningsarbejderne blev udført af alle de her nævnte personalekategorier samt af de arkivbetjente, der var tilknyttet projektet; dvs. op til 3 arkivbetjente, der dog på intet tidspunkt arbejdede fuldtids på dette projekt, men enten havde delt tjenesten med læsesalen – hvilket i perioder, især om sommeren, betød, at de var ved læsesalen hele tiden – eller også deltog i ompakningsarbejder ved andre projekter.[11]

I lange perioder var en af afdelingens assistenter tilknyttet projektet, men da hun havde delt tjeneste ved flere af afdelingens fag, siger det sig selv, at det var begrænset, hvor meget projektet kunne trække på hende. Renskrivningen – da man kom så langt – af registraturen er derfor for en stor del foretaget af midlertidigt ansatte assistenter.[12]

Alle disse problemer er på ingen måde noget særkende for dette projekt, men de er typiske for de planlægningsproblemer, der opstår, når en institution rammes af besparelser. Det er ikke kun, fordi dette registreringsprojekts omfang først er blevet fastlagt efterhånden, at planlægningen måtte foregå løbende, men også fordi man aldrig vidste, hvor mange medarbejdere der var til rådighed 3–4 måneder efter at en plan blev udkastet. De svingende personaleforhold har således nok medført fordyrelser af projektet.

2. Den indre struktur i gruppen

Da der ikke var forskel på, hvilken art arbejde arkivarer og de fleste studentermedhjælpere udførte, var det ganske naturligt ikke at forbeholde den mere »videnskabelige« del af arbejdet, dvs. de administrationshistoriske undersøgelser, eller kontakten med afdelingsledelsen, for arkivarerne. Meget tidligt blev det almindeligt, at studentermedarbejderne skrev deres egne notater til afdelingens leder om de undersøgelser, de havde foretaget, samtidig med at de deltog i planlægningen af projektet. Alle mere principielle indstillinger,

[11] Arkivbetjente: J. O. Bak, Hans Christensen, Karl Gregor Hansen, Bent Groth Hansen, Poul Rasmussen.

[12] Assistenter: Aase Koefoed, Else Rohof, Esther Ulrichsen.

f.eks. om nummersystemet, er blevet udarbejdet som fælles indstillinger underskrevet af alle deltagere i udarbejdelsen. Det var ligeledes helt naturligt, at alle de af projektets medarbejdere, der arbejdede med en bestemt del af arkivet, deltog i de møder med overarkivaren, hvor den pågældende del af arkivet drøftedes.[13] På denne måde blev kommunikationen mellem gruppens medlemmer også mindre tung og mindre tidkrævende, hvilket klart styrkede medarbejdernes motivation. Kommunikationen og sammenholdet i gruppen udbyggedes yderligere gennem forskellige arrangementer af faglig-selskabelig karakter.[14]

Både planlægningen og »ledelsen« af gruppen har således i vid udstrækning været kollektiv. Arbejdet på dette projekt turde derfor være et bevis på, at kollektiv ledelse af et defineret projekt kan lade sig gøre, og at en uddelegeret beslutningsproces ikke behøver at medføre march på stedet, snarere tværtimod: Arbejdet *er* faktisk blevet gjort, registraturen foreligger. Men naturligvis stiller den kollektive struktur krav til deltagernes samarbejdsevne og -vilje, krav der fuldtud er blevet honoreret.

3. Løsning af konkrete problemer

a. Registraturens opbygning

Den spændetrøje, nummersystemet i folioregistratur 175 var for arbejdet, var som ovenfor nævnt bortfaldet ved opgivelsen heraf i foråret 1974, og den følgende tids arbejde bestod i, at man fjernede sig længere og længere fra selve Victor Petersens ordning til fordel for en anden, der i højere grad stemte overens med universitetets administrative opbygning, dvs. en mere proveniensmæssig ordning. De første skitser til nyordningen af arkivet[15] indeholdt mange af Victor Petersens grupper, som, efterhånden som arkivet blev nøjere gennemgået, viste sig ikke at kunne bevares. F.eks. indeholdt

[13] I det møde, hvor det nye nummersystem første gang blev diskuteret, deltog således arkivarer, studenter og arkivbetjente.

[14] Fælles daglig frokost for de, der kunne, osv.

[15] Skitsen til nyordningen blev – hvilket også var tilsigtet – til indholdsfortegnelse til registraturen. Skitsen blev flere gange ændret mere eller mindre gennemgribende, f.eks. således at grupper blev flyttet fra en del af arkivet til en anden. Disse flytninger affødte en mængde krydshenvisninger – flere end der normalt er i en registratur; disse krydshenvisninger kunne netop medtages, fordi medarbejderne vidste, hvordan flytningerne af arkivgrupper var foregået.

skitserne længe en gruppe med benævnelsen »Universitetets embedsmænd«, overtaget fra folioregistratur 175, men ved nærmere gennemgang viste det sig, at den ikke indeholdt sager efterladt af disse embedsmænd, men sager vedrørende dem, hovedsagelig konsistoriejournalsager; af arkiver efter embedsmænd blev der udover arkivarens arkiv (hovedsagelig ældre registraturer) kun pedellens tilbage, men hans arkiv indeholder rigtignok mange andre sager end dem, der fandtes i gruppen »Universitetets embedsmænd«. Eksemplet er kun ét blandt mange på, at selv grupper, som ved en foreløbig gennemgang kunne anses for at skulle bevares fra Victor Petersens system, alligevel måtte opløses.

Efterhånden som arbejdet skred frem i løbet af 1974, følte behovet for at få fastlagt et nyt nummersystem for arkivet, således at en endelig seddelregistrering kunne blive foretaget. I slutningen af 1974 kunne gruppen fremsætte et forslag til nummersystem, dvs. det blev til flere forslag, da gruppens medlemmer var uenige om, hvorvidt et rent numerisk system eller en kombination af bogstaver og tal skulle foretrækkes; der var dog enighed om, at nummersystemet burde være tre-leddet. Efter flere møder med afdelingslederen blev systemet endelig fastlagt i vinteren 1974/1975: Enhver enhed i arkivet skulle have sit eget nummer: KU plus seks cifre, delt i tre led ved punktummer, f.eks. KU 12.26.10 (udtalt på samme måde som et telefonnummer). Hele arkivet blev delt i fem hovedafsnit – efter de udarbejdede skitser – sådan at første ciffer i første led betegner et hovedafsnit, medens de to første cifre tilsammen betegner en hovedgruppe (f.eks. Konsistorium). Andet led – 3. og 4. ciffer – betegner en undergruppe (f.eks. journaler), og 3. led – 5. og 6. ciffer – de enkelte bind eller pakker. Da det sekscifrede nummersystem ikke tillod mere end 99 bind/pakker i hver gruppe, måtte man ved enheder på 100 og derover gå frem på anden vis, og løsningen blev at lade sådanne grupper (der er dog kun to) omfatte flere på hinanden følgende 2. leds-numre, f.eks. har »circularia«, omfattende 537 pakker, numrene 12.05.01–12.10.42. Nummersystemet har også kunnet anvendes til de senere afleveringer fra universitetet af arkivalier efter 1910, således at rækker, der fortsætter rækker optaget i VA XXI, har fået numre i forlængelse heraf.

Da først nummersystemet var fastlagt og skitserne for nyordningen dermed kunne præciseres nøjere, blev det klart, at den registratur, der oprindelig skulle være en revideret udgave af reg. 175, blev en helt ny registratur, og man begyndte at drøfte, om en så om-

fattende og specificeret registratur ikke naturligt burde være en Vejledende Arkivregistratur, hvad det jo også er endt med at blive.

Af hensyn til den trykte litteraturs kildehenvisninger til de tidligere ordningssystemer – det gælder både 1842-numrene (KA-numrene) og Victor Petersens numre (VP-numrene) – er der udarbejdet fortegnelser eller »konkordanser« over, hvor Victor Petersens numre befinder sig i det nye system, og over hvilke VP-numre der svarer til KA-numrene. Disse fortegnelser bringes – dog kun med selve numrene – i den nye trykte registratur, medens fuldstændige fortegnelser medtagende titlerne på Victor Petersens grupper er udarbejdet som folioregistratur 224. I VA XXI anføres ved hver enhed de gl. signaturer, dvs. VP-numrene, Kvæsturen m.v., men ikke KA-numrene, som man må finde i en særlig »konkordans« mellem VP og KA.

b. Konsistorium, gruppe 12

Det mest omfattende hovedafsnit i universitetsarkivet er det første, Den centrale forvaltning, hvoraf Konsistorium udgør den største gruppe. De indkomne sager, journaliserede såvel som ujournaliserede, er her den mest omfattende del (gruppe 12.01, 12.05–12.12).

En egentlig journalisering begyndte først i 1801, og sagerne lå fra 1788 (tildels fra 1771) ordnet efter konsistoriums mødedage i rækken af »*circularia*«, der bestod både af selve sagerne og af rektors, senere referendarens, indstilling. For tiden 1750–71 omfatter »circularia« kun indstillinger samt referater af de indkomne sager. Det i 1801 indførte journalsystem, der blev omlagt i 1910, var rentekammersystemet, med frem- og tilbagevisninger i Acta Consistorii, som var hovedjournalen, hvori de indkomne sager 1788 ff. blev refereret. En anden journal, den såkaldte Rektors protokol, der blev anlagt i 1804, indeholder nogenlunde samme oplysninger som Acta, men dog ingen henvisninger til numrene i kopibogen, kun til ekspeditionsdatoer. Eftersom Acta også var forhandlingsprotokol, finder man her den fyldigste omtalte af sagernes behandling. Acta Consistorii blev derfor udgangspunktet for den justering af nummerrækkefølgen, der blev foretaget samtidig med ompakningen af »circularia«. Ved ompakningen bibeholdtes ordningen af sagerne i læg efter mødedatoer, og omslag og pakker blev mærket både med mødedatoer og journalnumre.[16]

[16] Sagerne i »circularia« findes primært ved hjælp af mødedatoerne.

For årene 1779–1788 blev cirkulærer og de tilhørende indkomne sager ordnet kronologisk efter cirkulærernes datoer, ligesom det var tilfældet for tiden 1771–1779, da »circularia« er indbundet.

Et problem, som er almindeligt forekommende for journalsager ordnet efter rentekammersystemet, er de »Samlede sager«, udtaget af nummerrækken og ordnet emnevis. Når der i Acta var henvist til en samlet sag, bibeholdtes denne som samlet sag, lagt på sagens sidste nummer, og den pakke, der udgjordes af den samlede sag, blev udover dato og numre mærket med sagens titel. Hertil kom den omfattende række af ansøgninger til skolelærerembeder, der i reg. 175 var en særlig gruppe; det viste sig dog, at det ikke var alle ansøgninger, som var udskilt af »circularia«, og man stod da over for problemet, om man skulle lægge de udskilte tilbage eller gøre udskillelsen fuldstændig. Af hensyn til det personalhistoriske indhold valgtes det sidste alternativ, således at ansøgningerne ligesom i reg. 175 blev ordnet topografisk, samtidig med at der blev udarbejdet et navneregister på sedler. På de udskilte ansøgningers omslag er journalnumrene i »circularia«-rækken anført, så at man kan gå tilbage til sagsbehandlingen i Acta.[17]

De *indkomne sager til Konsistorium før 1750 (1771)*. For tiden 1750–1771 fandtes jo nok cirkulærerne, men også mange indkomne skrivelser, ligesom der for tiden før 1750 er bevaret mange løse cirkulærer og indkomne sager. Ordningen af disse sager var noget mere problematisk end for »circularia's« vedkommende. En del forefandtes i en gruppe »cirkulærer og indkomne sager«, men adskillige i sagligt ordnede pakker, en saglig ordning, der gik tilbage til Kall Rasmussens fra 1842. Omkring 1784 havde professor Abr. Kall påført kopibogsnumre på de sager fra tiden 1750 ff., der var indført i kopibogen eller hørte til en udgående skrivelse indført i kopibogen; af den grund var det på tale at ordne sagerne fra perioden 1750–1771 efter kopibogen. Det viste sig dog, at langt fra alle sager fra denne periode kunne henføres til kopibogen, og en ordning efter kopibogen for sagerne fra denne periode løste ikke problemet med sagerne før 1750, der ikke havde kopibogsnumre. Et andet alternativ var at ordne sagerne efter Acta Consistorii ligesom »circularia«; men dette ville også blive en ufuldstændig ordning, da

[17] Det er kun selve ansøgningerne, der er udskilt (til gruppe 12.11); materialet vedr. selve sagsbehandlingen findes på de pågældende numre i »circularia«.

langtfra alle sager var refereret i Acta. Man ville – ligemeget hvilket alternativ der valgtes – stå tilbage med en stor rest af sager, der hverken var omtalt i Acta eller kopibogen. For tiden frem til 1633 (1641) var der mulighed for en henlæggelse efter en helt tredie protokol, nemlig universitetets egen registratur fra året 1633, ajourført til ca. 1641, hvori hvert enkelt dokument i universitetsarkivet – det vil altovervejende sige Konsistoriums arkiv – er opført og nummereret samt refereret i regestform, på linie med de registraturer, der findes i »Ældste danske Arkivregistraturer«; 1633-registraturens rækkefølge er saglig.[18] Det viste sig, at også selve dokumenterne bar disse numre, og da de emnemæssigt ordnede pakker i folioregistratur 175 som nævnt ikke var meget at samle på, blev alle sager, der var forsynet med 1633-registraturens numre, taget ud og lagt i den i 1633-registraturen givne orden. For at skåne den ærværdige registratur, der derved blev central for benyttelsen af sagerne, blev der taget en xerokopi af den (folioregistratur 223), og det drøftedes at foranstalte en egentlig udgivelse, hvilket nu også sker, i Kildeskriftselskabets regi.

Efter udtagelsen af 1633-sagerne, der udgør 32 pakker, var der ikke meget tilbage i folioregistratur 175's sagligt ordnede pakker; efter mange overvejelser blev det besluttet at ordne de indkomne sager og cirkulærerne for tiden ca. 1641–1749 samt selve de indkomne sager 1750–71 *kronologisk*. Sagerne fra perioden til og med 1770 omfatter 35 pakker; hertil kommer enkelte ujournaliserede sager fra tiden efter 1801 og det såkaldte »Rectors Archiv«, der var resultatet af et forsøg fra ca. 1845 på en selvstændig arkivdannelse for rektor. Ordningen af Konsistoriums sager ca. 1641–1771 er unægtelig den svageste del af Konsistoriums arkiv, udfærdigelsen af regester af sagerne og af en form for register til dem ville have været gavnlig, men tiden og midlerne har ikke tilladt det. Den eneste trøst er, at sagerne er så relativt få, at det ikke skulle være uoverkomme-

[18] 1633-registraturen er delt i tre bøger, den første omfattende tiden til 1559, den anden Frederik 2.s tid, den tredie Christian 4.s tid. Hver bog er inddelt i kapitler efter saglige kriterier, og inden for hvert kapitel har de enkelte dokumenter et løbenummer. Sagerne er mærket med dette treleddede nummer, f.eks. 3-3-97 (3. bog, 3. kapitel nr. 97). 1633-registraturen (KU 11.01.01) medtager også Acta og universitetsregnskaberne, der dog ikke er ordnet i rækken af sager henlagt efter 1633-registraturen; på de pågældende sagers plads i nummerrækken er der lagt henvisningsblade med oplysning om deres KU-nummer. Se i øvrigt indledningerne til 11.01.01 og 12.01.01-32.

ligt at gennemse de årgange, man har brug for, og samtidig i Acta følge de sager, der blev refereret dér.

c. Universitetets og Kommunitetets økonomiske forvaltning, gruppe 17–18 og 22–23

Som nævnt var materialet henhørende til Universitetets og Kommunitetets økonomiske forvaltning i en kaotisk registreringstilstand. Først efter at sagerne var bragt sammen, dels fra den del af universitetsarkivet, Victor Petersen havde registreret i folioreg. 175, dels fra Kvæsturens arkiv og dels fra de uordnede og senere afleverede dele af universitetsarkivet, kunne man begynde at danne sig et overblik over dem. Der måtte skelnes mellem Universitetets og Kommunitetets økonomiske forvaltning, som indtil 1844 var to forskellige forvaltningsorganer, der forvaltede forskellige midler (dvs. hovedsageligt forskelligt gods). Heraf var Kommunitetets sager den bedst bevarede og den mindst komplicerede del, idet den daglige økonomiske forvaltning her lå hos én mand indtil 1777, den s.k. »oeconomus«, der også administrerede Kommunitetets gods.

Det tilstræbtes at ordne og registrere forvaltningsarkivalierne for Universitetets og Kommunitetets økonomi så ensartet som muligt: Begge blev delt i sekretariatssager og regnskaber.[19] Begge steder blev de sidstnævnte delt i flere perioder alt efter omlægningerne inden for regnskabsførelsen; f.eks. gik Universitetet i 1806 og Kommunitetet i 1813 over til dobbelt bogholderi med hovedbøger, kassebøger, kontrakassebøger og bilag som de centrale rækker.

Bortset fra forskellige huller i regnskabsrækkerne og tilstedeværelsen af en række specialregnskaber var denne del af den økonomiske forvaltnings arkivalier i og for sig den enkleste del at få overblik over. Det var mere kompliceret med alt det øvrige materiale, korrespondance (ofte ujournaliseret), mange forskellige specifikationer, landgildeprotokoller, fæsteprotokoller og -dokumenter, skø-

[19] Regnskaberne i universitetsarkivet indgår ikke i rækken af reviderede regnskaber i Rentekammerarkivet, da revisionen foretoges af universitetet og af kommunitetsbestyrelsen selv. For kommunitetsregnskabernes vedkommende er der dog det specielle, at årgangene 1633–69, uvist af hvilken grund, langt tilbage har befundet sig i Rentekammerarkivet; disse årgange er medtaget i VA XXI sammen med de øvrige kommunitetsregnskaber (gruppe 23), men befinder sig stadig fysisk blandt de reviderede regnskaber. Også regnskaber for de kirker, universitetet ejede eller var patron for, blev revideret på universitetet og indgår i universitetsarkivet.

der, kort osv. Sagen blev yderligere kompliceret af, at en del af materialet fra godsforvaltningen befinder sig på Landsarkivet for Sjælland, men at skellet mellem dette og de tilsvarende sager på Rigsarkivet er helt tilfældigt, f.eks. kan skellet være geografisk; endelig var det sådan, at af dette materiale, som forvalterne (fogderne) på Universitetets og Kommunitetets gods havde efterladt, var meget optaget og registreret i reg. 175 (jfr. ovenfor s. 55f.), noget i Kvæsturens arkiv. Det fremgik langtfra altid særlig klart, om godssagerne i Universitetets og Kvæsturens arkiv hørte til den lokale godsforvaltning (forvalterne) eller til den centrale godsforvaltning; hver enkelt pakke måtte faktisk gennemses. I det hele taget er det vanskeligt at skelne helt skarpt mellem disse to områder – man har ikke gjort det selv, især ikke i den ældre tid (indtil slutningen af det 18. årh.); desuden har den centrale forvaltning af godset ikke været skilt fra forvaltningen af de øvrige dele af økonomien; for universitetsgodsets vedkommende vanskeliggjordes dette forhold yderligere af, at den centrale godsforvaltning i hovedsagen lå hos de enkelte professorer.[20] For at ordningen af sagerne fra den lokale godsforvaltning ikke skulle blive en torso, måtte man afstå fra at nyregistrere dette detailleret og i første omgang dele i centralt og lokalt godsforvaltningsmateriale, så godt det lod sig gøre. Sagerne henhørende til den centrale økonomiske forvaltning og godsforvaltning blev medtaget til og med 1836, for Kommunitetets vedkommende til og med 1843. Et sådant skel har ingen mening for forvalternes arkivers vedkommende, da der ikke her skete nogen omlægning disse år. Samtidig søgtes det materiale i den centrale økonomiske forvaltning, der decideret angik forvaltningen af godset, ordnet på en sådan måde, at der kunne skabes en parallel mellem dette og sagerne henhørende til den lokale godsforvaltning, når og hvis de sidste til sin tid skulle nyregistreres. Det ser nu ud til, at sagerne fra de lokale forvaltere vil blive nyregistreret, såvel sagerne på Landsarkivet for Sjælland som på Rigsarkivet. De sidstnævnte er i mellemtiden blevet samlet, således at de, der var optaget i reg. 175, er udskilt af universitetsarkivet og bragt sammen med de dele, der var i Kvæsturens arkiv. Da forvaltningsarkiverne er bevaret både

[20] Se Ejvind Slottved: Teaching at the University of Copenhagen Over Five Centuries, Organisation and Economy, i CRE-Information, New Series no. 39, 3. quarter 1977, Genève.

før og efter 1837/1844, kan de både betragtes som en afdeling af universitetsarkivet og af Universitetskvæsturens arkiv.

En del af materialet vedr. godsforvaltningen hører til Kommissionen til en bedre indretning af Universitetets og Kommunitetets jordegods og tiender, 1795–1824 (Rtk. 436), fortsat i en komité under Konsistorium. Kommissionens (og komitéens) sager var blandet sammen med Universitetets og Kommunitetets egne godsforvaltningssager, og for at udrede sammenhængen måtte kommissionens ret omfattende arkiv gennemgås og registreres.

d. Fakulteterne, gruppe 31–36

Tidligt i planlægningen blev det besluttet forsøgsvis at registrere de fem fakulteters arkiver efter ensartede retningslinier samt at give dem de betegnelser, de havde i 1910, uanset hvilken titel de måtte have haft tidligere eller har i dag. Iøvrigt blev deres arkiver delt i 1) dekanatssager, dvs. alm. fakultetssager, og 2) eksamenssager, dvs. hovedsagelig eksamensprotokoller samt papirer vedrørende afholdelse af eksamen. Fakultetsarkiverne er fysisk forholdsvis små, hvilket ikke udelukker, at det sine steder var vanskeligt at få hold på dem. At gennemføre en helt ensartet ordning og registrering af eksamenssagerne var p.gr.a. de forskellige eksamensordninger ikke muligt, princippet har i store træk været at begynde med de endelige eksaminer og slutte med de mindste eksaminer. Der var en del afgrænsningsproblemer mellem pedellens arkiv (gruppe 15) og fakulteternes arkiver, idet pedellen af hensyn til opkrævning af gebyrer også førte protokoller over eksaminer.

Visse af fakulteterne frembød særlige problemer: *Det teologiske Fakultet* dannede overbestyrelsen af Kommunitetet og Regensen, og selv om der på forskellige tidspunkter blev anlagt særlige protokoller for styrelsen heraf, stod nogle af disse opført under Det teologiske Fakultet, men langt fra dem alle. De protokoller og sager, der specifikt var dannet som led i styrelsen af Kommunitet og Regens, blev overført til Kommunitetets arkiv, og de protokoller, der både vedrørte almindelige fakultetssager og kommunitetssager, forblev i fakultetets arkiv. Der var under de tidligere ordninger sket en vis sammenblanding af Konsistoriums og Det teologiske Fakultets sager, f.eks. gjaldt det universitetets udtalelser i ægteskabsspørgsmål, der både kunne behandles i Konsistorium og Det teologiske Fakultet; de sager, der var stilet til og behandlet i Konsistorium, blev indordnet i dettes arkiv, hvad der var stilet til og forhandlet i fakulte-

tet, blev indordnet i fakultetets arkiv. – *Det lægevidenskabelige Fakultet* blev oprettet i 1842 ved en sammenlægning af det gamle medicinske Fakultet og det indtil da værende Kirurgiske Akademi, og i universitetsarkivet befandt sig også Kirurgisk Akademis arkiv fra tiden før sammenlægningen. Dette arkiv blev registreret som et tillæg til Det lægevidenskabelige Fakultets arkiv, men fik sit selvstændige nummer på linie med de øvrige fem fakulteter, der udgør afsnit 3 i registraturen.

Skellet i 1910 er for fakulteternes vedkommende ikke naturligt, idet der ikke skete nogen omlægning af deres journalsystemer dette år; men det er opretholdt af praktiske grunde, og de protokolrækker, der ikke kan deles ved 1910, har fået fortløbende numre, uanset om de er medtaget i VA XXI eller ikke. I en række tilfælde er eksamenssagerne delt, hvor en ny eksamensordning har gjort det naturligt.

e. Institutioner med særlig tilknytning til Københavns Universitet, gruppe 41–47

Det er især i afsnit 4 i universitetsarkivet, at arkivets karakter af en noget tilfældig sammensat størrelse fremgår. En del af de arkivalier, der findes i dette afsnit, har ikke anden tilknytning til universitetet, end at de langt tilbage har befundet sig i universitetsarkivet, det gælder f.eks. arkiverne fra Det juridisk-praktiske Selskab og Pastoralseminariet. De er alligevel taget med for ikke at bryde alt for meget med tilstanden, som den nu engang længe havde været. Om disse forskellige institutioners forhold til universitetet og om deres arkiver må der henvises til indledningerne til afsnit 4 og til de enkelte grupper heri.

Den del af afsnit 4, der har den snævreste administrative tilknytning til universitetet, er sagerne henhørende til forvaltningen af Vor Frue, Hvidovre og Trinitatis kirker, idet universitetet var patron for disse, og en af professorerne var kirkeværge, medens Frue kirke og Trinitatis kirke tillige havde en borgerlig værge. En del af sagerne henhørende til forvaltningen af Frue kirke beror på Landsarkivet for Sjælland, og det allermeste af sagerne vedr. forvaltningen af Trinitatis kirke på Københavns Stadsarkiv. En blindregistrering af disse sager var overvejet, men måtte p.gr.a. opgavens omfang og uoverskuelighed opgives; man måtte her, som andre steder, nøjes med at forklare forholdet i indledningen til den pågældende arkivgruppe.

Kommissionen til Vor Frue kirkes genopførelse (gruppe 44) kan fremhæves som et skoleeksempel på proveniensproblemerne i universitetsarkivet; løsningen af problemerne var et resultat af et nært gruppesamarbejde. Ved afleveringen til Rigsarkivet af universitetsarkivet fandtes den omtalte kommissions arkiv heri. I Rigsarkivet fandtes i forvejen en mindre del af dens arkiv: Danske Kancelli G. 138 (1 pk.), som havde ført en meget omskiftelig tilværelse. Den var oprindelig indgået til Rigsarkivet som en del af Universitetsdirektionens arkiv, blev senere overflyttet til Rentekammerarkivet og endte i forbindelse med registreringen af Danske Kancellis arkiv heri. Kornerup lod derfor den i universitetsarkivet fundne del af kommissionsarkivet overflytte til Danske Kancelli (G. 138).

Under nyregistreringen af universitetsarkivet viste det sig, at dette stadig indeholdt nogle af kommissionens sager, og det rejste naturligt spørgsmålet: Hvorfor var kommissionens arkiv kommet ind i universitetsarkivet? Kommissionen havde ifølg. kgl. reskript 1811 4/6 direkte forestillingsret til kongen, og det var derfor naturligt, at sagerne skulle høre til i de centraladministrative arkiver og ikke i universitetets arkiv. – En undersøgelse viste, at kommissionen efter Universitetsdirektionens bestemmelse i 1833 havde afleveret såvel sine midler som sit arkiv til universitetet, som skulle videreføre dens forretninger. Dermed var sagen afklaret: Kommissionens proveniens var rettelig universitetet og ikke Danske Kancelli. Som følge heraf blev alle dens sager atter overført til universitetsarkivet.

f. Kort, tegninger og pergamentsbreve

Universitetsarkivet indeholder en stor mængde materiale af denne art, både kort over jordegodset, bygningstegninger og pergamentsbreve. Alt dette materiale er medtaget i VA XXI; men af fysiske grunde er en stor del kort og tegninger henlagt i Rigsarkivets kortsamling og alle pergamenterne henlagt i pergamentsamlingen (egeskabene). I mange tilfælde er det direkte anført i VA XXI, at en sådan henlæggelse er sket; men i alle tilfælde er der indlagt henvisningsblade på det sted, hvor det pågældende kort eller pergamentsbrev hører hjemme.

Desuden kan man finde pergamenter, kort og tegninger ved hjælp af disse specialsamlingers registraturer: Som en del af Rigsarkivets seddelregistratur over egeskabenes indhold findes den af Kornerup udarbejdede registratur over universitetets pergamentsbreve, der nu er blevet revideret, således at den nu også indeholder KU-numre.

Til kortsamlingens gruppe »Universitetet« findes en seddelregistratur med detaillerede oplysninger om de enkelte tegninger, sådan at denne registratur foruden at være en specialregistratur nu også udgør et supplement til VA XXI. I forbindelse med nyordningen er også Universitetskvæsturens kortsamling blevet gennemgået, og en seddelregistratur over denne, omfattende bygningstegninger, er udarbejdet.

Den meget store samling af kort over jordegods, der findes i Universitetskvæsturens arkiv, er derimod blevet særskilt registreret i folioregistratur 222, der medtager samtlige kort vedr. universitets- og kommunitetsgods i universitetsarkivet og i kortsamlingen under grupperne »Universitetet« og »Universitetskvæsturen«, desuden kort i Universitetskvæsturens og universitetsforvalternes arkiver.[21]

g. Dele af universitetsarkivet, der ikke indgår i nyregistreringen

Sagerne fra godsforvalterne og materialet efter kirkeværgerne er allerede omtalt. Andetsteds befinder der sig også andre arkivalier, som egentlig hører til universitetsarkivet før 1910. Først og fremmest drejer det sig om arkiver fra universitetskollegierne, herunder Regensen, og fra universitetets laboratorier og videnskabelige samlinger. Disse universitetsinstitutioner opbevarer i mange tilfælde selv arkiverne, og det har været for ressourcekrævende at foretage en detailleret blindregistrering af alt dette, selv om det har været overvejet. Selv om en blindregistrering havde kunnet foretages, ville det være vanskeligt at indpasse sagerne i nummerrækken, da pakkestørrelserne ville kunne ændres ved en evt. aflevering og ompakning. Man har derfor måttet nøjes med at henlede opmærksomheden på, at der udover den del af den pågældende universitetsinstitutions arkiv, der indgår i VA XXI, findes sager på institutionen selv og desuden henvise til den – ret kortfattede – oversigt herover, der findes i »Københavns Universitets historie. Oversigt over arkivmateriale og vejledning i dets benyttelse«, jfr. note 3. Løsningen er ikke fuldt ud tilfredsstillende, men har været nødvendig, fordi registraturen skulle være færdig inden universitetsjubilæet i 1979.

h. Universitetsarkivets fysiske tilstand

I forbindelse med nyregistreringen er hele arkivet blevet ompakket

[21] Det drejer sig først og fremmest om samlinger af skødekort, indbundet efter 1837/1844, men næsten udelukkende omfattende ældre kort.

i arkivæsker, dels fordi store dele af det trængte til det, dels fordi det blev nødvendigt, efterhånden som omordningen blev sat i værk. Det er altid en fordel at foretage en registrering og en ompakning samtidig, på den måde får man sikkerhed for, at pakkenumrene i registraturen ikke skal ændres ved en evt. senere ompakning.

I forbindelse med ompakningen blev mange mindre bind lagt i arkivæsker sammen med sagerne, dels fordi små bind eller hæfter kan være vanskelige at holde styr på, dels fordi en sammenhæng med sager, der alligevel skulle i æsker, kunne blive brudt, hvis de pågældende bind skulle opstilles for sig.

Hovedteksten på arkivæskerne blev trykt; de enkelte æskers årstal, numre m.v. skrevet med skabelonskrift eller trykt, på bindene blev der klæbet mærkater med trykt tekst; såvel på æsker som på bind blev KU-numrene klæbet forneden. Desuden blev alle sager lagt i fideleomslag. Da arkivet indeholder mange forskellige grupper, måtte der trykkes en del forskellige låg, mærkater og omslag. Selve det fysiske arbejde i forbindelse med ompakningen kom derfor til at involvere flere arkivbetjente.

Hvad bindene angår, blev det muligt ved hjælp af henviste arbejdsledige bogbindere at få dem alle soigneret og forsynet med skåneomslag (det er uden på disse, tekst- og nummermærkaterne er klæbet). Nogle vil måske mene, at disse skåneomslag fjerner arkivets karakter af et gammelt arkiv, men på den anden side bevares bindene unægtelig bedre.

Universitetsarkivet trængte mange steder til en lettere eller mere gennemgribende restaurering. Totalkonservering er en uhyre tidkrævende proces, og de ovenfor omtalte sager henlagt efter arkivregistraturen af 1633 er den eneste samlede gruppe, der er blevet totalt konserveret. – Derimod har det af forskellige grunde vist sig vanskeligt at få gennemført den lettere konservering eller soignering, som i en lang række tilfælde var ønskelig. Gruppen har følt manglen på en nærmere defineret politik for konserveringsarbejder i Rigsarkivet, som man i forbindelse med et så omfattende registreringsarbejde kunne støtte sig til. Universitetsarkivet er derfor stadig i en noget uensartet konserveringstilstand; men der er løbende foretaget en del optegnelser om, hvilke dele af arkivet, der mest trænger til konservering.

SAMMENFATNING

Det diskuteres med mellemrum, om registraturer af typen »inven-

teringer« eller pakkefortegnelser er nyttige, eller om man snarere skal foretrække brugsvejledninger frem for pakkefortegnelser. I VA XXI er det tilstræbt at give brugsvejledningsaspektet så høj prioritet som muligt. Hvad selve arkivfortegnelsen angår, er den dog grundigere end en blot pakkefortegnelse, idet de enkelte pakkers indhold i mange tilfælde er specificeret, det gælder især, når en pakkes indhold er meget uensartet, eller når der er anbragt sager fra forskellige numre i reg. 175 i samme pakke. VA XXI har grundige administrationshistoriske indledninger og forklaringer på, hvordan materialet er ordnet. Der er således en hovedindledning for hele arkivet, en indledning for hvert af de fem hovedafsnit og for hver af arkivets hovedgrupper (Konsistorium, Det teologiske Fakultet osv.). Desuden er der talrige anmærkninger vedr. de enkelte undergruppers indretning og benyttelse (journaler, kopibøger, journalsager osv.). For ikke at bringe for mange gentagelser er der en del krydshenvisninger mellem disse indledninger til større og mindre dele af arkivet. De mange indledninger og anmærkninger har simpelthen været følt nødvendige, fordi registraturen i sin endelige form er meget forskellig fra den registratur over universitetsarkivet, som folioreg. 175 udgør, og fordi arkivet er så omfattende og uensartet.

Som registratur er VA XXI således både traditionel – gennem opregningen af enkeltbind og -pakker – og »moderne«, f.s.v. man betragter brugsvejledninger som en mere moderne form for registratur.

Oversigt over Rigsarkivets øvrige publikationer, se:
Skrifter udgivet af Rigsarkivet og Landsarkiverne 1852–1976. 1977.

UDGIVET AF LANDSARKIVERNE

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Af Harald Jørgensen. 1966. 2. udg. 1977.
Falsterske retsbetjentarkiver indtil 1919. 1964.
Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919. Frederiksborg amt I. 1968, II. 1974. Gl. Roskilde amt. 1971. Sorø amt I. 1972, II. 1973. Holbæk amt. 1973.
Københavnske politi- og domsmyndigheder I–IV. 1975–76.
Landstings- og kommissionsdomstolsarkiver. 1976.
Ældre fængselsarkiver fra København og Møn. 1965.
Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872. 1967.
Bornholmske kirkebøger. 1968.
Helsingør stifts kirkebøger. 1971.
Roskilde stifts kirkebøger I–IV. 1972–73.
Københavnske kirkebøger I–II. 1974.
Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868. Frederiksborg amt I. 1971.
Sjællandske og Lolland-Falsterske lavsarkiver. 1971.
Københavnske lavsarkiver. 1971.
Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m. m. 1–2. 1971.
Oversigt over Landsarkivets samling af kort og tegninger indtil ca. 1900. 1973.
Sjællands landstings panteprotokoller 1632–1761: Registre fremstillet ved EDB. 1974.

Embedsetater:
Stiftamtmænd og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848–1970. 1970.
Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919–69. 1970.
Anklagemyndighed og politi på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919–72. 1972.

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt af Anne Riising. 1970.
Fyns stifts kirkebøger. 1972.
Nøgle til skilsmisse- og separationssager i Fyns stift. 1974.
Magistratsarkiver indtil 1868 i Landsarkivet for Fyn. 1973.
Stikordsregister til fynske kommunalarkiv – registraturer. 1973.
Bogense kommunale arkiv 1869–1970. 1973.
Avnslev – Bovense kommunale arkiv 1803–1970. 1973.
Hjulby kommunale arkiv 1803–1970. 1974.
Vindinge kommunale arkiv 1803–1970. 1975.
De fynske godsarkiver. En introduktion af Lotte Jansen. 1975.
Godsarkiver. Langeland. 1975, Ahlefeldt – Brahesholm. 1975.

Fortsættes på omslagets fjerde side

Landsarkivet for Nørrejylland:

Oversigt over hjælpemidler til arkivstudier i Landsarkivet for Nørrejylland. 1971.

Danske landkommuner 1842–1970. 1976.

De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956. 1967.

Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700–1788. 1972.

De nørrejyske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789–1970. 1972.

Oversigt over brandforsikringsarkivalier fra købstæder. 1969.

Oversigt over arkivalier vedr. borgerskaber og næringstilladelser. 1971.

Godsarkiver 1, Ryttergodserne. 1971. 2, Hedekolonierne. 1974.

Oversigt over de private godsers fæste- og skiftearkivalier. 2. udg. 1972.

Privatarkiver I. 1975.

Håndskriftsamlingen. 1969.

Viborg landstings dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner. 1965.

Viborg landstings dombøger 1617 A. Udtog af dommene. 1971.

Fortid i skrift. Vejledning til arkivets udstilling. 1967.

Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland 1891–1966. 1966.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele:

Vejledende arkivregistraturer VI. Landsarkivet for de sønderjydske landsdele. Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

Nordslesvigske præstearkiver. I, Tørninglen provsti. 1974. II, Tønder provsti. 1975. III, Haderslev provsti. 1975. IV, Åbenrå provsti. 1975. V, Sønderborg provsti. 1976.

Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. 1975.

Foreningsarkiver: Vælgerforeningen. 1976. Skoleforeningen. 1976. Sprogforeningen. 1976.

Godsarkiver: Søgård og Årtoft. 1976. Gram og Nybøl. 1976.